

Á Z S I A.

(44.570,000 □ klm. 830 millió l.)

Kiterjedése, határai és világhelyzete. Ázsia kiterjedése 44.570,000 □ klm. (vagy 814,000 □ mérföld.), s így a legnagyobb a világrészek közt. A hol tenger veszi körül, ott könnyen meghatározhatjuk határait, sőt Afrika felé is biztos határa van a Szezei földszorosban (most csatornában); de sokkal nehezebb pontos határvonalat vonni ott, hol Európával összefügg. Ez oldalon a 2000 klm. hosszú Ural hegység, és ennek déli nyulványaitól délnyugati irányban — a Volga alsó könyöke felé — terjedő Obcsei-Szirt nevű földhát, továbbá a Volga kanyarulatától a Kaukázus nyugoti része felé vont egyenes vonal tekinthető természetes határnak; ez az egész Aral-Kaspi mélyedést Ázsiához csatolja. Ez utóbbi határvonal egyszersmind a mívelhető és a pusztai területek, valamint a földművelő és a nomád népek közti választófalnak tekinthető.

Ázsiát az emberi nem bölcsőjének szokás tekinteni, helyzete a világrészek között megkönnyíté az emberi nem terjeszkedését minden irányban: Európával össze van nőve, Afrikához a Szezei csatorna által szelt földszoros kapcsolja, Amérikától csak tengerszoros különíti el, és a délázsiai szigettenger Ausztráliával köti össze. Az európaiak műveltsége Ázsiából származott át; mi európaiak sokáig voltunk az elfogadók; most ugyan változtak a viszonyok és a műveltség Európából visszafelé (Ázsia felé) kezd terjeszkedni; de eredetileg a magasabb anyagi és szellemi kultúra itt szülemlett meg és innét terjeszkedett nyugoti irányban. Az egy Istent imádó három vallás: a keresztény, zsidó és mohamedán is Ázsiában keletkezett, közülök azonban csupán az utóbbi terjeszkedik nagyobb mérvben a bráma- és buddha-vallások rovására, mely terjeszkedési eszközei közé a fegyvert is felvette, míg a vallások legnemesebbike a keresztény, nyugaton lelte valódi hazáját. — Nincs terület, melyen a különböző népfajták, a különféle nyelvek és vallások, oly közel érintkezének egymással, mint e világrészben. Az óriási felföldekről könnyű volt az egyesített néptörzseknek e világrész egyes tagjai felé özönlenni, mert számos folyóvölgy nyílik a különböző vidékek felé. Lakosságának 96 százaléka deszpotikus uralom alatt él: minden más kormányforma ellenkezik a

keleti népek felfogásával; ez óriási deszpot államok ösztönszerűleg zárkoznak el a létüket fenyegető más szabadabb nézetek előtt. Minél határozottabban támadtatik meg ez elv, annál gyorsabban indul Ázsia is újabb fejlődés felé. Ép most nagy ott a forrongás, melyből kedvezőbb állapotok fejlődhetnek. Mindig közelebb és közelebb hozatik Európához s már most is érezhetők új közlekedési eszközeink üdvös hatásai.

Vízszintes tagozata. Ázsia vízszintes tagozata meglehetősen kedvezőnek mondható, csakhogy a törzs felette nagy a tagokhoz képest (Ázsia partjainak hossza 57,000 klm., s így csak 774 klm-re esik 1 klm. partszegély; a tagok az egész világrész $\frac{1}{5}$ -ét teszik, míg a törzs $\frac{4}{5}$ -öt foglal el); a tagokat azonkívül, a belső függélyes tagozat annyira elkülöníti egymástól, hogy külön-külön világrészeknek tekinthetők, melyekben saját szerű, egymástól önálló műveltség fejlődött (a chinai, a hátsó-indiai, az elő-indiai, az arabs és az elő-ázsiai); Ázsia belsejének elzárt lakói most is oly elszigetelt nomád életet élnek, mint évezredek előtt. Ennek tulajdonítható, hogy Ázsia népei sohasem emelkedtek az együvértartozás tudatára.

Ázsia törzsét szabálytalan négyyszögbe szoríthatjuk, melynek oldalai a következők: a Perzsa-öböl északnyugoti csúcsától egész a Hainan-szigetig, innét a Csukcsi félszigetig, és innét a Kari tengerig; végre a negyedik oldal a Kari tengertől a Perzsa öbölhöz.

Ázsia éjszaki partvidéke, majdnem mindenütt jéggel van eltorlaszolva, alacsony, néhol szirtes és hóval borított; sokhelyen tömérdek uszadékfa van fölhalmozva. A parti jégben nem ritkán vízözönelőtti óriási állatok hulláira akadnak. Novaja-Zemlya kettős szigetet a 40 klm. széles Kari tengersizoros választja el a Vaigacs szigettől, ez utóbbit ismét a szűk Jugor szoros a szárazföldtől. E szigetektől keletre elterülő tengert Kari-tengernek nevezzük. A Kari tenger és a hosszú Obi öböl közt van a Szamojédok félszigete. Hasonló kiszögellő tagok vannak az Obi öböl és a Jeniszei öböl szerű torkolata közt, melyen túl következik a zord Taimür kettős félszigete, a mely Cseljuszkin fokban végződik az éjsh. sz. $77\frac{1}{2}\%$ -kánál. Ezentúl a partvidék meglehetősen egyenesen vonul egész a Beringi tengersizorostól levő Keleti fokig; a Léna torkának átellenében van az Uj-Szibíriai szigetcsoport, mely csak nyáron látogatható.

A keleti partvidéket számos, többnyire vulkáni szigetcsoport és félsziget kíséri, mi által a belső tengerek egész sora keletkezik, melyek a Nagy- vagy Csendes (Pacific) oceántól el vannak zárva. Közvetlenül a 96 klm. széles Beringi tengersizoros után következik az Anadir öböl a hn. folyó torkolatával, köztük van a Csukcsi félsziget. Innét a partvidék egészen a Lopatka fokig, melylyel Kamcsatka félszigete végződik, délre majd délkeletre, húzódik; a Beringi tengersizorost az Aleuti szigetek zárják el a Nagy-oceántól s mintegy hidat képeznek Amerikába. A vulkánikus Kurili szigetek sora az Ochotszki tengert zárja, ezt

még a hosszúkás Zachalin sziget különíti el a Japáni tengertől: Zachalint a szárazföldtől elválasztó T a t á r öböl éjszak felől veszélyes sziklák által zároltatik, miértis az Amur felől jövő közlekedés La Pérouse úton (Zachalin és Jezzo közt) éri el a nyílt oceánt. A Japáni vulkáni szigetek és Kórea félszigete a Japáni tengert választják el a Csendes oceántól. — Kórea félsziget, a Lu-csu (Liu-kiu) szigetek és a szép Formoza (Thaivan) szigete közt van a sekély Keleti-Chinai tenger, melynek részei a Sárگا tenger és a Pecsili öböl. Fukian (Pescadores) úton (Formoza és a szárazföld közt) a Déli Chinai tengerbe jutunk, mely egészen a Malakka félszigetig tart (Romania fokkal végződik): e tenger éjszaki, nagyobb és mélyebb része Luzon és Palavan által van határolva, nyugoton a Tong-king öbölben China és Hátso-India közé nyomul; megemlítendő itt a Hainan szigete; a Déli-Chinai tengernek déli része Borneo szigete által határoltatik, éjszaki nyulványa a Sziami öböl. A Malakkai tengerszoros rendkívüli fontosságú a közlekedésre nézve, bejáratánál (Szumatra sziget és Malakkai félsziget közt) az angolok fészkeltek meg magukat Szingapúr szigetén.

Ázsia keleti partvidéke általában magas s így a hajózásra kedvező; de alacsony partok sem hiányzanak, ilyenek pl. a Pecsili öböl, a Sárگا tenger partjai a Jantsze-kiang torkáig, továbbá a Hátsó-India folyóinak torkolatai.

Ázsia déli oldalán az Indiai oczeán két nyílt öbölben nyomul a szárazföldbe, a keletit Bengáli öbölnek, a nyugotit pedig Arabs tengernek nevezik. Az Indiai Oczeán keleti része a kiálló Szunda szigetek a Nikobar és Andoman szigetsor miatt a keletázsiai beltengerekre emlékeztet: benne megkülönböztethetjük a Pegui- (Iravaddi torkolatánál levő vidék szerint így elnevezve) vagy Martabán (a Szaluen torkolatánál levő hn. város szerint) és a tulajdonképeni Bengali öblöt, ez utóbbit a Komorin fokban végződő Elő-Indiai félsziget választja el az Arabs tengertől. Előindia délkeleti alacsony és homokos partvidéket Koromandel néven ismerjük. Ceylon szigete a gyöngyökben gazdag Manaar öböl és a Palk szoros által van elválasztva a szárazföldtől. A félsziget nyugoti partvidékét délen Malabar, tovább éjszakra a Kambay öböl, míg Konkan partnak hívják, mindenütt magas és kitünő kikötőkkel bír (Kotsin, Kalikut, Mahé, Goa és Bombay). Kambay és Kacs a öblök közt van Gudsera d félsziget. Kacs a öböl éjszakra Ran posványnyal végződik. Az Indus torkolatánál van Karacsi kereskedelmi város. A Lakkedivok és Maledivok burányalkotású szigetek. Az Arabs tenger éjszaknyugatra két keskeny öbölben végződik, melyek közt Arábia félsziget terül el. A Maszkat vagy Oman öbölből, a szűk Ormusz uton, a Perzsa öbölbe juthatunk, míg az Adeni öbölből, a Bab el Mandeb szoroson, a Vörös tengert érhetjük el, mely a Szinai félsziget által Akaba és Suez öblökre ágazik. Az Indus tor-

kolatától a Sa f el A r a b i g a szűk és sivatag partvidék majdnem lakatlan s csak nehezen megközelíthető hegyek által van Iran belsejétől elválasztva, innét a neve: T e n g i s z t a n (a hágók vidéke) vagy G e r m e z i r (forró terület). Arábiát majdnem mindenütt meredek és szirtes partok veszik körül.

Ázsia három déli félszigete feltűnően emlékeztet Európa három déli félszigetére; a nyugoti és keleti világrész e három félsziget-csoportja az illető világrészek legszebb adományainak tekinthetők.

A 95 klm. széles Szuzei földszoroson (lásd Afrikát) a Földköz i tengerbe érünk, melynek ázsiai széle igen mély. A K a r m e l fokig e partvidék kikötőkben szegény: az ó-korban itt a főniczieknek sok kikötőjük volt, mai nap azonban ezek legnagyobb része, részben a part százados emelkedése folytán elsekélyesedett, vagy pedig eliszaposodott, miután az Egyiptom felől jövő parti áram a magával hozott Nilus-iszapot itt lerakta. Ázsia testéből nyugatra kiszökellő K i s á z s i a i félsziget, Európa felé szárazföldi hidul szolgál. Kis-Ázsia déli része kedvezőtlen a hajózásra, nyugati és éjszaki részén azonban jó kikötők vannak.

F ü g g é l y e s t a g o l t s á g. Ázsiában igen nagy változatosság van a függélyes tagoltságra nézve, itt az összes világrészek alakulásait megtaláljuk, csakhogy túlnyomó a felföld, míg a hegylánczatok nem dicsekedhetnek azon gazdag tagoltsággal, minővel Európában találkoztunk. Általában Ázsiában a földalakulás óriási méreteket ölt, s nincs világrész, melyben a talajalakulás összes főalakjai oly annyira össze volnának zsúfolva, mint itten. A lapályok és emelkedések éjszokról délre vannak elhelyezve, mely körülmény döntő hatású volt a szerves élet elterjedésére.

Ázsia domborzati viszonyaiban két nagy felföldet (az Elő- és Hátsó-ázsiait), azonkívül a világrész éjszaki és éjszaknyugoti részén egy nagy lapályt, s végre több kisebb elkülönített felföldet és alföldet kell megkülönböztetnünk.

A z a l f ö l d e k. A világrész éjszaki és éjszaknyugati részén elterülő S z i b i r i a i alföld a Szarmát lapály keleti folytatásának tekinthető. Éjszaki szélén Jeges tenger mentében elterjedő puszták és hideg t u n d r á b a n, a meleg rövid nyarakat hosszú zord telek váltják fel, melyek elől minden élő lény délre menekül. Középső részében kiterjedt fenyveserdők és gyepesek vannak, mely utóbbiak délfelé valódi pusztai jelleget öltenek. Csupán délnyugati részében művelhető a talaj; a sötét erdők a bundás állatok valódi hazája, míg a tundravidéken a szamojédok barangolnak rénszarvas csordáikkal.

A Szibiriai lapály éjszaki vidéke a forró nyarak idejében, meglehetősen gazdag állatokban és növényekben; a rétek ugyan nagyon silányak, de a sarki szél ellen védett völgyekben még korcs nyirfák, jegenyék, fűzfák, sőt a czedrus egy kúszó neme is előfordul. A meddig az erdő ér, mindenütt honos a rénszarvas, a medve, a róka, a nyest, a mókus és a hölgymenyét.

A nyárral együtt megjönnek a hattyúk, ludak, kacsák, foglyok, szalonkák, sőt még az északi kakuk is mutatkozik; csakhogy e szerves élet gyorsan eltűnik az alig három hónapig tartó nyárral együtt.

A Szibíriai lapály délnyugat felé a Turáni lapályba megy át, mely

részben pusztai jellegű, hol a kirkizek legeltetik juhaikat, részben pedig homokszivatag, melynek sótartalma egykori tengerre mutat.

A Turán-Szibíriai alföldhöz képest, a többi ázsiai lapályok csekély kiterjedésűek, habár európai mértékkel mérve, rendkívül nagyoknak nevezhetők; ha csoportosítjuk, látni fogjuk, hogy kizárólag nagyobb folyók mentében terülnek el, ilyenek pl.: az Arab-Szibíriai alföld, melynek

főrészt M e z o p o t o m i á n a k nevezik. Ez évezredek előtt mesterséges öntözés következtében rendkívül termékeny volt, míg most a homokban eltemetett romok felett forró sivatag terül el. Az E l ő - I n d i a i alföld ellenben ma is igen termékeny; hatalmas folyók hőmpolygetik iszapos vizüket rajta, és szabályos esők nedvesítik, minek következtében zsiros talajában a legpompásabb termények díszlenek, csupán a sivatagszerű T h a r r (vagy az u. n. Indiai sivatag) kavicsos és száraz talaja nem engedi meg a szerves élet meghonosulását. A C h i n a i alföld sárga lözttalaja, a Jangczekiang és a Hoangho folyó torkolatánál, kerti művelésben részesül. Ezen alföldek mellett a többi kisebb lapályok, melynek pl. a Koromandel és Malabar partvidéke, vagy kisebb folyók torkolatainál levő lapályok, teljesen háttérbe szorulnak.

A felföldek és hegységek.

A H á t s ó - Á z s i a i felföldet, mely a világrész $\frac{1}{3}$ -át teszi, mindenütt párkányhegyek határolják, belsejében pedig hegylánczok vonulnak el rajta; közepes emelkedése 1500—3000 m.; több helyen azonban 4500 méternél is magasabb. Ezt az óriási felföldet két részre oszthatjuk, még pedig: az éjszaki H a n h a i r a (kiszáradt tenger), mely nyugaton a T i a n s a n, K ü n l ü n és a kettőt egyesítő P a m i r felföld közé van ékelve, honnét éjszakra nyíló félkörben egészen a S i n g a n hegységig tart; és a T ü b e t i kisebb, de magasabb felföldre.

A H a n h a i egy kiszáradt tenger medenczéje, közepe táján két kiágazása van, az egyik D z u n g á r i a éjszaknyugat felé az A l t a i és T i a n s a n hegységek közé a van ékelve, míg a másik délkeleti irányban a felső Hoanghó felé tart. A tulajdonképeni H a n h a i egy alacsony föld-duzzadás által két részre oszlik, u. m.:

A kisebb nyugati T a r i m medenczéjére, mely a már említett hegységek által három oldalról teljesen el van zárva, s csak nehezen megközelíthető hágók vezetnek a Szyr, Amu és Indus folyók völgyeibe, keletre azonban nyitva áll Mongolország felé. A párkányhegyekről számos folyó siet lefelé, csakhogy egynek kivételével mind a homoktengerbe vész. Csak a T a r i m fejlődik nagyobb folyóvá és a L o b - n o r b a (Sárkánytő) szakad.

A keleti nagyobb medenczét G ó b i sivatagnak, vagy S a m ó n a k (vagy Mongol sivatagnak) nevezzük, az ezt környező hegységek alacsonyabbak, s így szegényebb a jól öntözött oázisokban, mint a Keleti T u r k e s z t a n, de itt meg gyakoriabbak az esők, melyek legalább annyira megnedvesítik a pusztákat, hogy benne nomád népek tartózkodhatnak. Középső részében egészen hiányzanak az állandó lakhelyek. A S a m ó t délnyugaton N a n - s a n hegység határolja, mely a K u k u - n o r felföldjét éjszakra környezi. A N a n - s a n éjszakra lejtőin vonul a J ü m o n út,

mely legrövidebb közlekedés China és Dzungária közt. A Mongol sivatag déli szegélyéül továbbá azon emelkedéseket tekinthetjük, melyek a Hoanghot éjszakra kísérik és a Singan hegységgel egyesülnek. E szakasz keleti részén vonulnak el a legfontosabb közlekedési vonalak Peking és Szibiria közt. Az óriási Ch i n a i f a l n a k feladata az említett közlekedési utakon betörő vad népeket feltartóztatni. A S i n g a n hegység éjszakra délre vonul és a Samo keleti párkányául szolgál. A sivatag éjszakai határhegységei alacsonyok, az éjszaknyugatiak a T a n n u hegységben megint magasabbak ez utóbbi az A l t á i v a l való egyesüléséig vízválasztót képez a Jeniszei és a déli, lefolyás nélküli terület közt.

Mongolor zágna a T a n n u hegységtől délre elterülő felföld éjszaknyugati nyulványa (Ubsza-nor és Kobdo környéke) teljesen el van zárva nyugaton az Altai hegység által; a nyugati alfölddel való közlekedés az e területtől délre fekvő résznek volt fentartva, mely az előbbenitől az E k t a g - A l t a i által van elválasztva. Az Ektag-Altai és a Tiansan közé ékelt nyugati nyulványa a Samonak (az u. n. Dzungária) az, honnét kényelmes utak vezetnek egyrészt az Iris folyó és a D z a j z a n - n o r, másrészt a Ili völgye és a H é t f o l y a m (Szemirecsinszk) vidéke felé. A mongol sivatag e kapui rendkívüli fontosságúak, mert ezeken keresztül özönlötték el a sivatag lakói egyrészt Európát, másrészt pedig a Szyr és Amu folyók termékeny rónáit.

Mongolország éjszakai párkányai: az A l t a i hegység, melynek nyulványai minden irányban szétágaznak, ilyenek délnyugaton az A l a t a u, keleten a T a n n u hegység, mely délre zord alpi jelleget ölt, hol az egyes csúcsok 3350 méternél is magasabbak s így valami 1000 méterrel az örökös hóregióba emelkednek. Az Altai igen gazdag nemes érczekben. Délen az Altai csak laza összefüggésben van a déli hegységekkel, hol a már említett kényelmes kijárat van a Mongol medenczéből.

A S z a j á n i hegység, az Altaitól a Jeniszei által elválasztva, a Baikal tavig tart. Legmagasabb csúcsai elérik a 3500 métert; a Szajáni hegységre tamaskodó éjszakai felföld Szibiria. vízben gazdag területei közé tartozik. A Baikal tavától keletre van a J a b l o n o i hegyláncz, melytől éjszakra a V i t i m felföld (Baikali hegységnek is nevezik) az említett tavat zárolja be. A Jablonoi hegylánczhoz éjszakai irányban csatlakozó S z t a n o v o i hegység az Ochoczi tenger partjainál éjszakra, majd északkeletre a Csukcsi félszigetre csap át. — A Kamcsatkai hegység külön álló emelkedésnek tekinthető, több tűzhányó csúcsa a hóhatár fölé emelkedik, ilyen pl. a 4804 méter magas Klyucsevszki tűzhányó.

A T i a n - S a n (az égbe emelkedő) hegyrendszer, szép példája a lánczhegységnek, hossza a Gobi sivatag közepétől egészen Buchara környékéig mintegy 2600 klm. közepes szélessége 370 klm. Benne az egyes főlánczok szinvalszerűleg vannak egymás mögé elrendezve. A T i a n s a n t egyébiránt magas felföldek egyesülésének kell tekintenünk, melyeken alacsonyabb

hegylánczok vonulnak át. A hegység legmagasabb emelkedéseit a középső szakasz déli lánczolataiban találjuk, hol az egyes felföldek 3000 méternyire emelkednek. Ezek fölét azután az egyes csúcsok még mintegy 2000 méterre nyulakodnak. Legmagasabb csúcsnak a *Chan-tengrit* (7300 m.) tartják az Izük-kultól dél-keletre. A hegységben túlnyomóak a hosszantos völgyek, melyeknek fontosabbjai nyugatra nyílnak, ilyenek: az *Ili*, a *Tsu*, a *Nanin*- és a *Szerafsan* völgyei. Mindezek nyugat felé tartanak s az oroszok kelet felé való nyomulását — az eddigi népvándorlásokkal ellenkező irányban — lényegesen megkönnyítik. Az egyes hágók jelentékeny magasságúak, így pl. a *Muzart* hágó (*Chantengri* keleti lejtőjénél) 3900 m., az *Ili* és *Tarim* medencze közt, vagy a *Kasgar* és *Kokand* közti *Terek-davan* hágó 4300 m. s mégis ósrégtől főközlekedési vonal *Keleti* és *Nyugati Turkesztán* közt.

A *Pamiri* felföldről, mely a *Tiansan* hegrendszerét a *Himalájával* köti össze, még keveset tudunk; bizonyos azonban, hogy ez is felföld mint a szomszéd hegységek, melyen az egyes hegyhátak a hóhatár fölé nyulakodva az egész felföldet több kisebb felföldre osztják; ezeken több kisebb tó található. A *Pamiri* felföldön ered a *Kizil-zu* vagy *Szurhab*, mely a *Pandsa*-val együtt az *Amu* forrás folyójának tekinthető, keleten pedig a *Kasgar-darja* ered. Daczára annak, hogy *Pamir* pusztai jellegű felföld, melyre a nomádok csak nyáron hatolnak fel, mégis «a világ tetejének» mint nevezik, nagy a fontossága, mert ósrégtől rajta vezetnek ama fontos közlekedési vonalok, melyek keletet a nyugattal a legrövidebb úton összekötik.

Pamir déli részében már a *Himalája* kiágazásaival találkozunk, mely a világ leghatalmasabb emelkedését — a *Tübeti* felföldet — dél felől határolja. E felföld legszűkebb része nyugaton van a *Tarim* medenczéje és a *Pandsab* közt (*Jarkand* és *Attok* közt), hol mintegy 600 klm. széles; keletre mindinkább szélesedik; de egyszersmind alacsonyodik is. Valódi fensíknak csupán csak a középső részét tarthatjuk; keleti része, még kevésbé ismeretes, zord hegységekkel beágazott hegyvidék, melynek déli lánczai déli vagy dél-keleti irányban látszanak vonulni, s így a *Hátsó-Indiát* beágazó meridionális hegységekbe mennének át.

A *Tübeti* felföld éjszaki párkányát a *Kün-lün* képezi, mely nyugat-keleti irányban vonul, de csak a nyugati részében ismeretes némileg, hol igen hatalmas emelkedésnek bizonyult. A hegység e gerincze (6800 m.) magasabb, mint a *Himalájáé* (6000 m.) s azon kívül régibb emelkedésnek látszik lenni mint a déli *Himalája*. A hóhatár 4600 méter magasságban kezdődik (az *Alpokban* 3000 méternél). A *Kün-lün* keleti része (a mennyiben itt ismeretes) lapos gerinczekbe megy át, melyek alig észrevehetőleg magaslanak ki a felföld fölött; csak a *chinai* nagy folyók forrás-vidékén ölt a hegyhát, hegység jelleget. A *Kün-lün* keleti részével párhuzamos a már említett *Nansan*.

A Jarkand és Karakas hosszantos völgyeit, az Industól a Karakorum hegység, (mely a nyugati Himalája párhuzamos lánczának tekinthető) választja el; ez is felföldszerű magas emelkedés, melyen magas, de elég kényelmes hágók vezetnek. Ilyen pl. a Karakorum hágó (5580 m.) a Jarkand folyó forrásvidékénél. A Karakorum hágótól nyugatra a hegygerincz 7000 méternyire emelkedik, míg csúcsai a Himalajáéval vetélkednek magasságra nézve, így a Dapszangot (8620 m.) csak az Evereszt múlja felől magasságra nézve. A Karakorum hegység (nyugaton Dapszang láncznak is nevezik) nyugaton a Hindukussal találkozik.

A világ leghatalmasabb hegysége a Himalája, melynek hossza az Indus áttörésétől a Bramaputráig 2315 klm. Ezen emelkedés több párhuzamos lánczból áll, melyek közt a belső a legmagasabb. A Himalája párkány-hegység déli lejtője, a lapály felé, sokkal meredekebb, mint az éjszaki; a déli és éjszaki lábpont közt pedig 4000 mnyi különbség mutatkozik. A nyugati szakaszban az egyes csúcsok csak helylyel-közzel érik el a 7000 métert míg, a középső szakaszban a csúcsok magassága többnyire jóval maghaladja a geogr. mértföldet. Legmagasabb ama láncz, mely Nepal éjszaki határán vounul, a 8176 m. magas Davalagiri és a Szikkim határán levő 8582 méternyi Kancsincsinga közt. Ezeket a legújabb időkig, Ázsia legmagasabb csúcsainak tartották, mígnem az utóbbtól keletre 8840 méternyire emelkedő Gaurizankar (vagy Mont-Evereszt) magasabbnak bizonyult. A csúcsok e roppant magasságammellett a gerincz közepes magassága 5000—5500 méter, nem oly nagy mint a Karakorum és Kün-lünban, mert a főlánczok hágók és völgyrések által inkább át vannak törve, mint ama éjszaki hegységek. A Himalájában eredő folyók, vagy áttörnek a hegységen, (mint az Indus, Gangesz és nagyobb mellékfolyóik,) vagy pedig megkerülik azt, mint a Bramaputra. Érdekesek a Himalája éjszaki és déli lejtői közt észlelhető égaljbeli ellentétek: az örök hó hátára ugyanis az éjszaki lejtőkön 350 méterrel magasabban van, mint a délieken (hol 4940 méternél kezdődik). A Himalája legdélibb hegység jellegű lánczai, még mindig 2—3000 m. magasak; ez azon vidék, mely égalj tekintetében legjobban felel meg az európaiaknak, miért is az angolok itten egészségi állomásokat szerveztek a hivatalnokok és katonák számára (Szimla, Dardsilling). A Himalája legdélibb lejtőit néhány klm. széles u. n. Terai posványos erdőség szegélyezi, melyet egészségtelen voltánál fogva kerülnek. Ehhez délről Hindosztan legnépesebb vidékei csatlakoznak.

A tulajdonképeni China nyugati részét hegységek borítják, melyeket Chínai Alpok név alatt foglalhatunk össze. A Jangcekiang folyótól délre az u. n. Nanling (déli hegység) emelkedik, mely tulajdonképen több megszakított s keletre alacsonyuló emelkedésből áll. Ettől éjszak-nyugatra China hegyes vidéke a Tübe'i felföldre támaszkodik, mely itt hatalmas hó-hegyekkel van borítva, ezeknek párhuzamos lánczai Jünling név alatt ismeretesek, Jünlingtől éjszakra, mintegy a Kün-lün folytatásául tekinthető

a nyugat-keleti irányban csapó Peling (éjszaki hegység), melyen a Tszingling hágó vezet nyugatra. A Hoangho által bezárt Ordosz vidéke már nem tartozik a tulajdonképeni Chinához.

Elő-Ázsiai felföld. Ezt a felföldet a Hátsó-Ázsiai felfölddel a Hindukus hegység köti össze. Két részre oszthatjuk, u. m.: a sós pusztákkal és sivatagokkal borított Iráni felföldre és az elpusztult, de nem annyira sivatagszerű Kis-Ázsiai felföldre. Mind a két felföldet az Örmény felföld köti össze. Az Iráni felföld minden oldalról hegységek által van körülvéve. A határhegységek közt mindenek előtt a Hátsó-Ázsiát az Elő-Ázsiával összekötő Hindukus (a régiek Paropanisus-a) említendő, mely ama hegycsomótól, melyben a Pamir felföld, a Kün-lün, a Karakorum és a Himalája találkoznak, délnyugati irányban vonul. Habár keleti részében még egy európainak sem sikerült azt átlépni, mégis a hágók magasságából következtethetjük, hogy csúcsai csak kevéssel alacsonyabbak, mint a Himalajáé; nyugaton, hol az 5200 méternyi Kohibaba tömeggel végződik, valamivel alacsonyabb a hegység. Legkényelmesebb átjáró az, mely a Kohibaba és a tulajdonképeni Hindukus közt éjszakra vezet (3600 m.) Kabul és Bamian közt. Ez az egyedüli kényelmes kapu Iran és Turan közt, mely annál fontosabb, miután a Kabul folyó mentében megint kényelmesen juthatni a külömben a szárazföldtől teljesen elzárt Indiába. Ez tehát szinte az egyedüli kényelmes szárazföldi út Indiába, Elő- és Éjszaki-Ázsia közt (Kaiber szoros, Pasauer). — Iran keleti határát, az éjszaki-déli irányban csapó, Szoliman hegyláncz képezi, mely haránt völgyek által van megszakítva. Innen kapja az Indus kisebb mellék folyóit. E haránt völgyek bejáratát az afgánok betörései ellen angol várak őrzik. — Iran többi határai nem oly egyszerűek. Az Iráni felföld belsejét számos hegyláncz szegi és ezen emelkedések alkotta medenczékben mélyedések is vannak. Így pl. Afganisztan keleti része 2000 m. magas felföld, melyen délnyugatra vonuló emelkedések vehetők észre. A Hilmen folyó és mellékviziei az ezen emelkedések közt levő völgyekből a délkeleti medenczébe (Hamun mocsárba) gyűlnek. Még hegyesebb Afganisztán éjszaki része, hol a Kohibaba nyugati ágai éles határvonalat képeznek az éjszaki alföld irányában. Ez utóbbi hegyek déli lejtőinél folyik a Heri-Rud, mely Hérattól nyugatra, éjszakra fordul és az összes lánczokon áttörve a Turkmanok sivatagjában elvész. E folyó mentében kényelmes út visz Mervbe és innét Bucharába; birtokáért ős idők óta küzdenek az iráni városok lakói a turáni nomádokkal. Ez áttörésről keletre a perzsa párkány hegység számos kisebb hegysorra oszlik, melyek a medsei felföld fölé emelkednek, s a felföldön csak kevés útnak engednek helyet éjszakra. Legfontosabb köztük az, mely Metsed felől az Atrek forrásához viszen. Atrektől délre a hegység magasabb lesz és a Kaspi-tó déli partján Elbursznak hívják. — Középe táján van az 5600 mnyi Demavend tűzhányó.

Iran déli oldalán az Indus torkolatától egészen a Perzsa öböl végéig

keskeny, forró és majdnem lakatlan partvidék húzódik. E kietlen partvidékhez Beludsisztanban száraz lépcsőzetek is csatlakoznak. Beludsisztan és Perzsia határán az eddig nyugat-keleti irányú hegységek éjszaknyugati irányt vesznek, melyet az Örmény felföldig megtartanak. — Iran belsejében még elég hely marad kiterjedt fensíkok számára, melyek többnyire mind sós-puszták. Itt három főmedenczét lehet megkülönböztetni. Legnagyobb a Nagy Sós-pusztá; második a Lut sivatag, melynek egyik déli ága magaslatok által van elválasztva a Hilmeni medenczétől.

Az Elbursz és a hegyes Kurdisztan közti vidék, nyugatra mindinkább emelkedő hegyes felföldet képez, melynek éjszaki részén a Teheran-Tebrisi fontos út vezet; a déli szakaszon csak nehezen megközelíthető hágók visznek, a vad kurdok földjén át Mezopotámia alföldjére.

Az Örmény és a Kis-Ázsiai felföldet sokkal szűkebb párkányok szegélyezik. Délen a Van tavát környező kurdisztani hegyekből kiágazik az örmény Taurusz, melyen az Eufrat utat tör magának. Ez az Isz-kenderumi öbölnél végződik és elválasztja Arméniát Mezopotamiától. Ezután megemlítendő Kis-Ázsia belsejében, a Kizil-Irmak forrásánál kezdődő, eleinte délnyugatnak vonuló Antitaurusz, mely Tarszusznál nyugatra csap. Ez Taurus néven ismeretes. Az Antitaurusz csak kevéssé emelkedik a felföld fölé, míg a Taurusz az Alpok magasságát éri el. — A felföld éjszaki szélé meredeken szakad meg Georgia (Gruzia) és a Kuravölgye felé. Nyugati folytatása a Fekete tenger mentében különböző nevek alatt és változó magasságban egészen a Marmara tengerig húzódik. — Arménia az Elő-Ázsiai felföld legmagasabb szakasza egy maga nem képez fensíkot; több hegység emelkedik rajta, melyek azonban nagyobb hegyrendszerre nem alakulnak. Mindenek előtt megemlítendő az Erivani sík (1000 m.) melyet az Arasz szel. Déli részén van a kettős csúcsú és vulkanikus eredetű Ararat 5171 méter. E sík Örményország történetének fő-színterét képezi, a honnét kényelmes közlekedés vezet Tiflisz, Tebrisz, Karsz és Erzerum felé. Arménia nyugati részét Magas Arméniának nevezzük (1800—2000 m.), középpontja Erzerum.

Kis-Ázsia belseje sokkal egyenesebb, mint Armeniáé; azonkívül legnagyobb részt sóstalajú pusztaság, leginkább csak juhtenyésztésre alkalmas. Jól öntözött és művelhető terület kevés van itt. A kelcti felföld Kizil-Irmak (Halys) medenczéjének nevezhető, közepes magassága 1000 m. melyből délen a magányos Erdcsics 3840 meternyire emelkedik a t. sz. fölé. A Halystól nyugatra van a középső medencze, Angora és Taurus közt. Középe zord sivatag, melynek vizei a nagy Tüsz-Csöllü sóstóban egyesülnek. Egészen más kinézésű Kis-Ázsia nyugati harmada, hol nyugatra lejtő, kialudt vulkánokban gazdag hegyesvidékkel találkozunk, melynek több alacsony párhuzamosan kiágazó láncza a tenger partjait is eléri; e lánczok közt több nevezetesebb völgy nyílik nyugat felé (Mäander, Hermus).

A Fekete és a Kaspi tenger közti földszoroson levő Kaukázus az

Örmény felfölddel csak szűk és alacsony hegyvidék által függ össze. E hegyvidék választja el a Fekete tenger felé siető R i o n (Phasis) kis medencéjét a Kaspi-tóba szakadó K u r a völgyétől. A Kaukázus Taman félszigeten kezdődik, előbb a Fekete tenger partjaival párhuzamosan vonul, odább keletre átszeli a földszorost és az Apseron félszigeten végződik. A Kaukázusban három lánczot lehet megkülönböztetni, mert a főláncz mentében, az emelkedés szélein, megmaradtak a mészkőlánczok is. E párhuzamos hegylánczok legjobban láthatók a hegység közepe táján, míg a végeken egy lánczcsá olvadnak össze. A melléklánczokat haránthegek által többszörösen összekötő főhegyláncz általános emelkedése 3000 m., míg a párhuzamos lánczok csak 1000 m. magasak. Leghatalmasabb emelkedései a K a z b e k (5043 m.) és a kétszűcsű E l b r u s z (5660 m.) Az előbbeni a főhegylánczban van, s mellette vonul el a V l a d i - K a u k a s z (2650 m.) hágó. Itt van a legfontosabb út éjszak és dél között. Az Elbrusz az éjszaki melléklánczban van; mindkettő kialudt tűzhányó. A Kaukázusban nagyon kevés a hosszantos völgy, a haránt völgyek pedig többé kevésbé szűk hasadékokat képeznek. E megközelíthetlenség következménye az, hogy a hegység számos önálló néptörzs hazája lőn, melyek folytonos harcban voltak s részben még most is harcolnak egymással és az éjszaki és déli síkokon lakókkal. A békés pásztortanyák helyét itt számos sziklavár és erőd foglalja el. Valamint délen úgy éjszakon is két folyó mossa lejtőt: az Elbruszban eredő K u b a n a Fekete tenger, — a T e r e k pedig a Kaspi-tó felé tart. — A Kaukázus mindkét lejtőjén kőolaj források bugyognak, igen híres itt az Apseron félszigeten levő «örök tűz».

Az Elő-Ázsiai felföld délen a Sziriai felfölddel van összeköttetésben, melynek éjszaki része szakadatlanul a tengerig nyomul, délfelé a felföld Orontes völgye által két részre oszlik. E folyó mindkét partját éjszokról délre vonuló hegylánczok szegélyezik, a nyugati magasabb láncz a L i b a n o n (hegygerincz 2000, a csúcsok 3000 m.), a vele párhuzamosan vonuló alacsonyabb hegyláncz pedig az A n t i l i b a n o n. Az Orontes hasadékanak déli folytatásául a J o r d á n völgyét tekinthetjük, melynek felszíne délen a tengerszíne alá száll (— 394 m.). A Jordán völgyének hasadéka délen a V a d i e l A r a b a, délfelé emelkedő mélyedésében leli folytatását s Akaba öbölnél végződik. Sziria déli része áll a hegyes P a l e s z t i n á b o l, a G h o r b o l és a partvidékből. A Jordántól keletre fekvő Palesztina, több termékeny felföldből áll; a Jordán nyugati partján elterülő felföld (Judäa, Szamária, Galiläa) most száraz és kopár; a keskeny partvidék Kanaánnak (Alföldnek) neveztetett; a Ghor meg a Jordánnak a termékeny völgyét foglalta magában.

Ázsia elkülönített hegyvidékei.

Az Arabs felföld a világ legismeretlenebb részei közé tartozik, maga a nyugati lejtő is csak a keskeny partvidék mentében lett kikutatva. Általában csak annyit tudunk belsejéről, hogy ott óriási kiterjedésű sivatagok terülnek el. A ritka eső mély völgyekben (Vadyk) pusztító folyókká gyülekezik, melyek azonban oly gyorsan tűnnek el, a mint keletkeztek. Még a Vöröstenger melléki vidékeken is sok helyt csak az elesett tevék csontjai szolgálnak útmutatókúl a forró homoksivatagon.

A Dekani felföld magas fekvésénél fogva enyhe éghajlattal dicsekedik. Nyugaton a Nyugati Ghats meredeken és keleten a Keleti Ghats szelíden lejt a keskeny és alacsony partvidék felé. Éjszakon a Vindhya-hegység határolja. Az erre támaszkodó Molvai felföld a Gangesz lapályba van ékelve.

Hátsó-India még kevésbé ismeretes. Hegységei a Kelet-Ázsiai felfölddel állanak összeköttetésben. A félsziget éjszokról délre vonuló öt hegysége, melyek az illető országok neveit viselik, elválasztják a Hátsó-indiai folyókat egymástól.

Korea félsziget hegyes vidéke összefügg a Mandsuországi hegyvidékével ép úgy mint a Kamcsatkai hegyvidék a Csukcsival.

Folyók és tavak.

Ázsia óriási felföldjének középponti helyzete, a hatalmas párkány-hegyek és az azokat körülzáró kiterjedt alföldek oly kedvező folyórendszer képeznek (eltelkintve a felföldek és némely lapályrészek sivatag jellegétől), milyennel maga Amerika sem dicsekedhetik egy irányú folyó-óriásaival. Az ázsiai folyók sugárként terjednek el minden irányban, csak az a nagy hátrányuk, hogy óriási vízválasztók által vannak egymástól elkülönítve. Az ázsiai folyók közt több u. n. szárazföldi folyó van. Ezen sajátságos folyók sohase érik el a tengert, hanem vagy a homoksivatagokban elenyésznek vagy pedig tavak képzésére szolgálnak. Egy más jellemző tulajdonsága az ázsiai folyórendszernek az ikerfolyók előfordulása.

Az északi Jeges-tenger környékéhez tartoznak.

A Szibíriai folyók örökké jéggel borított tengerbe szakadnak, s ennek következtében a folyók főfeladatát — a közlekedés kifelé való közvetítését — nem teljesíthetik ugyan, mindazáltal Szibíria lakóira rendkívüli fontosságúak, mivel ivás alkalmával óriási mennyiségű haltömeg tódul a folyók felső vidéke felé s így főélelmezési forrásul szolgál ott, hol a föld-

mívelés megszűnik; Szibíria folyóparti lakossága oly szabályszerűséggel tartja halfogását, mint máshol a földművelő aratását.

Az Ob, az Altai hegységből jő, nagy ívben hastja a Szibíriai lapályt, s miután (b) a Dzajzan tavon át folyó, vízben dús Ir-tissel (a mely az alatt felvette az Isimet és Tobolt) egyesült volna, bele szakad a zord Obi öbölbe. Felső folyását komor fenyeserdők kísérik, melyek lassan kiterjedt pusztákba mennek át. Ezeket a folyó alsó vidékén ismét posványok és mocsárok váltják fel. Tavasszal a hóolvadás annyira elárasztja alacsony partjait, hogy lakói az erdőkbe kénytelenek menekülni. Az apadó ár a környéken lakó osztjácoknak bő alkalmat ad a halászatra.

A Jeniszei a Hátsó-ázsiai felföld éjszaki párkányáról siet a lapályra. Szigetes torkolata nem messze van az Obi öböltől. Jelentékeny mellékfolyók csak a jobb oldalon fejlődhettek ki. Ezek közt legfontosabb az Angara (Felső-Tunguszka), mely Szelenga név alatt folyik át a Baikaltavon s a Jeniszei tulajdonképeni felső szakaszának tekinthető. A Jeniszei csekély esésénél fogva nagyon lassú folyású, csupán középső szakaszában vannak kis folyamrohanatok (porog). A folyó legnagyobb része májusig nem hajózható, télen azonban megdermedt területén lovak által vont szánok közlekednek.

A Lena, a Baikal tavát környező hegypárkány nyugati részén ered, előbb éjszakkeletre, ezután éjszakra fordul; jobbról felveszi a Vitim és Aldan folyókat, ezek torkolatán alul mély medrében zord s többnyire befagyott vidékeken át a Jegestengerbe siet.

Az Indigirka és Kolima torkai nagyobb részét jéggel borítják; nyáron a folyók környéke óriási posványnyá válik, melyből az ember és állat bosszúságára tömérdek légy száll fel.

A Nagy-Oczedn vízkörnyéke.

Az Amur, a Jablonoi hegységben eredő Silka (Onon) és Kerulen (Argun) egyesüléséből támad, jobbról felveszi a dűsvizű, de zavaros Szungarit, s éjszakkeletre a tenger felé tart. E folyó birtoka által az oroszok kényelmes útat törtek maguknak a nyílt tengerbe.

A Hoangho (Sárga folyó), a Hátsó-ázsiai felföld belsejében (a Csillagtengerből) ered, nagy ívben megkerüli az Ordosz vidékét s alsó szakaszában a nagy Chinai alföldre ér. A világon alig van folyó, mely oly nagy kifejlődése és vízmennyisége mellett annyira csekély fontosságú volna a közlekedésre, és melynek káros kiáradásai és medrének folytonos változása oly veszélyesek volnának a környékre, mint a Hoangho «a chinaiak bújá». Középső szakaszában a sziklák és nagy esése, alsóban a homokzátornyok nagyon akadályozzák a hajózást. Sárga árja folytonosan nagy tömegű törmeléket hömpölyget az alföldre, így pl. 1870-ben is mintegy 10,000 □ klm. termékeny területet árasztott el homokkal. A folyó egész 1851-ig, mintegy

ezer év előtt készített mesterséges mederben ömlött a Sárgatengerbe, ez évben 800 klm.-nyire éjszakra tört magának útát, s most már ismét a Pecsili öbölbe szakad.

A *J a n g c z e k i a n g* (Kék folyó) Ázsia leghosszabb és legnagyobb folyója, a Künlüntől keletre elterülő havasokból jő, s már felső folyásában is hatalmas víztömege van. Miután nagy kanyarulatokban a Chinai hegységben útát tört magának, méltóságosan «feneketlenül mint az Óceán» a tengerbe szakad. Alsó szakaszának partjain, sőt magán a folyó tükrén is megszámlálhatatlan embertömeg lakik. Az alföldön a gátak közé szorított 15,000 klm. hosszú *C s á s z á r - c s a t o r n a* köti össze a Jangcekiangot a Hoanghóval.

A *S z i k i a n g* Jünan gazdag tartományban ered és Kantonnál ömlik a tengerbe.

A *M e k o n g* (vagy Kambodzsa) éjszak-déli irányban futja be Hátsó-indián keleti részét. Csupán középső és alsó folyásában ismerjük. Sok helyt tószzerűleg szélesedik ki, torkolata sokfélekép szétágazott deltát képez.

A *M e n a m* a Sziami öbölbe ömlik.

Az Indiai Óceán folyói:

A *S z a l u é n* (v. Martaban) Tübetben ered s szakad a Martabani öbölbe.

Az *I r a v a d d i n a k* is éjszakkélti iránya van, nagy és posványos deltát képez.

A *B r á m a p u t r a* a Tübeti felföldön ered, nem messze az Indus forrásától, először a Himalája éjszaki lejtőinél keletre folyik (Jaruczangho v. Dihong név alatt), később áttöri e hegység keleti részét és délnyugati folyásában az Elő-indiai lapályra jut. Nagy torkolata előtt több ágat küld a Gangesz felé.

A *G a n g e s z*, a hinduk szent folyója, a Himalája egy sötét jégbarlangjában ered, s miután mély völgyben útát tört magának a hegységen át, *H a r d v a r n á l* (az ég kapuja) lép ki a síkságra, s előbb délre majd délkeletre és keletre, végre délkeletre folyván, a Bengáli öbölbe szakad. Sok nagy mellékfolyója közt legfontosabb a *D s u m m a*. Alsó szakaszában rizs, gyapot, czukornád, indigó, banán és lotuszok termékeny vidéke környezik. E termékenység nagy részt a folyó iszapos hullámainak köszönhető. Azon partvidékeken, a melyekre ki nem önt a Gangesz, ott a forró nap az ember és a növény életének egyaránt veszedelmes. A folyó áldásos hatását űsrégtől mesterséges csatornák által egészítik ki, legújabb időben (1848—1854) létre jött a nagy *G a n g e s z - c s a t o r n a*, mely a Gangesz és *D s u m m a* közötti vidék öntözésére van szánva.

A Gangesz alsó folyásában, még a száraz időszakban is, a világ egyik leghatalmasabb folyója, a tropikus esők idejében pedig folyó tengerhez ha-

sonlít. Mintegy 350 klmnyire a tengertől kezdődik a világ leghatalmasabb deltaképződése. Ezen iszapos területet a Brámaputra fő- és mellékágaival együtt Szundarbannak (ezer torkolatnak) nevezik, ez utóbbi áthatolhatatlan erdőkkel borított, mérges gőzökkel telt vidék; a vadállatok valószínűsége paradicsoma, de az emberek kerülnek. E nedves, forró klíma a kolera hazája.

Az Indus (v. Szindh) Tibet pusztá és hóval borított felföldjén ered, előbb északkeletre fordul, majd a Himalája és Karakorum közti hasadékon át haladván, számos hegyi patakka egyesül és Kasmir gyönyörű medencéjét ív alakban megkerülve, útát tör magának a Himaláján keresztül. Az alföldön balfelől felveszi a még hatalmasabb Szatlacs folyót, mely mellékvízeivel együtt az u. n. Pandzsabot vagy ötfolyó vidékét képezi (keletről nyugatra: Szatlacs, Biasz = régiéknél Hyphasis, Csinab = rég. Akcesines, Ravi = r. Hydraortes és Indus). E folyók egyesülései után az Indus széles puztán folyik lefelé s ezután — homokos s gyakran elárasztott deltát képezve — az Indiai ocezába szakad.

A Nerbuda, Godaveri és Krisna a Dekani felföld nevezetesebb folyói.

Az Eufrat két forrás folyója az Örmény felföldön ered, nagy kanyarulatokban délre fordul és áttöri a Kis-ázsiai felföld párkányát; a lapályra érve délkeleti irányban egykoron művelt, most elpusztult területen halad a Perzsa tengerbe. Mielőtt azonban ezt elérte volna, egyesül

a Tigrissel, mely az Örmény felföld déli lejtőin ered nem messze az Eufrat középső szakaszától. Délkeleti irányú folyásában több vízzel bővül és az előbbi folyóval egyesül. Innét a két folyó Sattel Arab nevet vesz föl.

A Kizil-Irmak (Halys) Kis-Ázsiában és a Rion (Phasis) Kaukázusban (Colchis) erednek és a Feketetengerbe szakadnak; Granikus pedig a Marmaratengerbe ömlik.

A Szárazföldi folyók és tavak.

A legtöbb szárazföldi folyó a Hátsó-ázsiai felföldön található; így a Tarim, mely a Lob-noorba szakad. Az Izükkul (sóstó), magas Tatárországban. A Tengri-nor (szt. tó) Tibetben. A Kuku-nor a Nansan mellett.

Fontosabb azonban az Araltó a Turani alföldön, melybe az Amudarja (Oxus) és Szyrdarja (Jaxartes) szakadnak.

A Balkas tó, melybe az Ili szakad.

A Baikal tó az alpi tavak legnagyobbika.

A Holt-tenger tükre az eddig ismeretes mélyedések (depressziók) közt legmélyebben van a tenger színe alatt. Bele szakad a Jordán folyó, mely a Meron és a halas Genezaret tavon keresztül folyik. A Holt-

tenger tiszta vize keserű sós, helyenkint aszfalt tuskók úszkálnak a felületén.

A Kasp-i tó (vagy tenger) a tavak legnagyobbika 443,000 □ klm, kiterjedéssel. Ez az Aral-Kasp-i mélyedésnek legmélyebb helyén van 25 méternyire a Feketetenger színe alatt. Vize sós, éjszakai partjai alacsonyak, mert az Ural és a Volga feliszapolta. A tavon való hajózásnál fontosabb a halászat.

Urmia hegyi tó (Perzsia nyugati határán) vize oly sós, hogy a halak nem élhetnek benne.

A sós Van tó szintén hegyi tó.

A Hamun tó (vagy Czahreh tó) Irauban, tulajdonképpen posványokkal környezett mocsár, melybe a Hilmen-d folyó szakad.

Égalji viszonyok. Ázsia égalji viszonyai a világrész nagy kiterjedésénél fogva nagyon változatosak. Míg pl. a Jeniszei forrásánál a higany több héten át fagy s maga a talaj 100 mét. mélységig mindig fagy-pont alatt áll, az indiai lapályokban a hőség az emberre néha halálos. A világrész törzsében szárazföldi klíma uralkodik, a nyári hőség és téli hideg közti szélsőségek igen nagyok. Nyári hónapokban a Hátsó-ázsiai felföld térségei nagyon felmelegednek, a felmelegedett levegő felszáll s helyébe a tengerek felől jövő nedves lég áramlik. Így keletkeznek a délkelet és délnyugat felől jövő esőmonszunok. E csapadékok üdítő hatása azonban sokszor vészthozó forgószelek kíséretében jelenik meg. Habár Ázsia legnagyobb része a mérsékelt égöv alatt van, mégis igen kevés területen érezhető az oceánikus klíma hatása (a Japáni szigetek és a középső China lépcsőzetes területei). A világrész legnagyobb része a változó csapadék övében terül el s ennek következtében négy évszaka van. Szibíria éjszakai része a hóöv, Ázsia déli része az esőöv alatt terül el. Arábia, Irán és Magas-Ázsia a világ esőnélküli vidékei közé tartoznak.

Termények. Ázsia rendkívülileg nagy kiterjedésénél, a talajmagassági és égalji viszonyainak nagy különféleségénél fogva, igen gazdag a legkülönbözőbb növényekben. A legéjszakiabb vidékeken csak kryptogam és phanerogam növények nőhetnek, valamivel tovább délre már alacsony fenyves erdők fordulnak elő. Középső-Szibíriában a fenyvesek mellett lombos fák is előfordulnak, és a gabonamívelés is itt veszi ugyan kezdetét, de a tavaszi fagyok még bizonytalanná teszik az aratást. Szibíria déli részén, különösen a völgyekben, már mindenütt sikerül a gabonatermesztés. Legkedvezőbb az Amur vidéke kifogyhatatlan erdeivel és a folyó partjain buzatermelésre igen alkalmas talajával. Kamcsatkában vannak ugyan erdők, de a nyári hőmérsék nem engedi meg a gabonatermesztést.

Kis-Ázsiának csak déli és éjszakai partjain vannak erdők: itt van a cseresnye és gesztenye hazája. Az ókorban oly gazdag felföld most el van pusztítva, hol azonban öntözhető a talaj, ott még a gabona, dohány, olajfa, szőlő, déli gyümölcsök és gyapot is sikerrel termeszthető. Az örmény fel-

föld még kedvezőtlenebb fekvésű. A Kura völgye azonban és a Kaszitó déli partjai igen termékenyek: szederfa, olajfa, rizs, gyapot és cukornád itt a legfontosabb termények; itt van a szőlő hazája is, hol még vadon nő. A Turáni pusztákon a folyókat a parton nagyon termékeny oázok kísérik, hol a nagy téli hideg mellett is még a szőlő, füge és granátfa is megterem; a tökfélék nagy mennyiségben teremnek. Így van ez a Góbi sivatag oázisai-
 val is. A Kukunor környéke a valódi rhabarbara hazája. A Góbi többi vidéke s különösen a keleti része (melyben nincsenek oázok) száraz, terméketlen pusztaság. Éjszaki China és Japán igen gazdag növényekben (rizs, gabonaneműek, batatok, szarghoköles és jam). A szubtrópusi öv nyugati részét a datolyapálma, a banánok és a cukornád jellegzi, ezek mellett a déli és középső Európa terményei is előfordulnak, csakhogy a termékenység a csapadékoktól függ. Iránban termékeny vidékek csak a felföldet és a hegységet körülövező keskeny övben vannak; e területeken találjuk Irán városait is. India alföldjein és déli Mezopotamiában kétszer aratnak; az esős időszakban rizs, tengeri, kölesfélék, gyapot, indigo és gyömbér termesztetik, télen pedig az európai gabona és zöldségfélék. A Gangesz alsó szakaszában a mák 12 m. magasságot ér el, a fák közül pedig a baniánok (*ficus religiosa* és *indica*) egész erdőket képeznek, a helységeket különféle pálmák, kenyérfák és mangofákkal környezik. A deltában a Szundarban szigetek áthatolhatatlan mangroveerdőkkel vannak fedve. A Himálája kis területén a világ majdnem összes növényzete van képviselve. Tibet pusztái csak marhatenyészésre alkalmasak, csupán a főváros környékén termesztenek gabonát, dohányt és szőlőt. Déli China növényzete rendkívül gazdag, itt a földművelést kertileg űzik: főtermék a rizs, mellette a világ majdnem minden tápláló növényét termesztik. Nagyfotosságú itt még a szederfaültetés, a gyapotművelés és a theatermelés. A trópusi öv. Jémen a kávé második hazája lett. A Malabar partvidéke nagy ellentétben van a Dekani felfölddel. Itt látjuk először a kókuszpalmát, itt van a bors hazája. A Ghats pompás erdeiben van a tikfa és a tömjént nyújtó szandolfa. Hátsó-Indiában a Malabar-partvidék növényzeti viszonyai ismétlődnek. Az egyenlítői övhöz tartozik az indiai szigetvilág; hol a talaj termékenysége, a kedvező melegségi és nedvességi viszonyok következtében a növényzet legnagyobb fejlődését éri el, a talaj emelkedései azonban megengedik, hogy a mérsékelt égöv növényzete is megteremjen. Itt vannak a legerősebb fűszerek és mérgek, a leghasznosabb gumminedvek, a kenyérfa legtáplálóbb lisztje, ez a cukornád hazája. Itt találjuk a növényvilág különböző családjainak óriásait: a fanagságú bambus képviseli a füveket, a harasztok fenynagyságúak, a mangrove- vagy fügefaerdőkben egyetlen egy fa egész erdőt képez, ez a nádszalma egész erdőt át kúszi, a bombaxfélék az élősdieikkel a levegőbe emelt kertekhez hasonlítanak. A hegyek lejtőin az összes övek növényzete fellelhető, így a kávé, a chinakéreg, a datolyapálma, a theabokor, a szőlő, valamint a mi gyümölcs- és gabonanemeink.

Ázsia hazája nemcsak azon hasznos növények legnagyobb részének melyekkel a többi világrészt ellátta, hanem majdnem az összes szelidíthető állatoké is. Szibiriát jellemzi a rénszarvas, mely megszelidítve igavonásra és lovaglásra alkalmas, teje táplálékul szolgál; vadon vadászat tárgyát képezi. E mellett a szibériai kutya télen, mint az utazás időszakában, alkalmas igavonó állat. Az európaiakat ide a bundás állatok vonzották (czoboly, hód stb). Azonkívül sok itt a vízi-szárnyas és a folyók hemzsegnék a sok haltól. Szibiria és Turan pusztáin kevés állat él, a csekélyszámú emlősök közt túlnyomóak az ugróegerek, ezek mellett az antilopok nagy csoportokban fordulnak elő. A házi állatok, mint a juh, a ló és a teve máshonét hozattak ide. Kis-Ázsia vadállatai ugyanazok mint déli Európáéi. Arábia, Mezopotámia és Iran állatvilága hasonlít az éjszaki Afrikáéhoz, e vidék a teve hazája. Közép-Ázsia a ló hazája; a ló a mongol hű kísérelője a sivatagon, azonkívül húst és tejet is szolgáltat. E vidéken van az u. n. dsziggetai (*equus hemionus*) is. Mint háziállat megemlítendő még a kétpúpú teve. A vad juh és kecske valószínűleg a mi szelidített juhaink és kecskéinknek őse. Az egész Tibetben és Mongolországban is el van terjedve a jak (*bos grunniens*). A mosz-szarvas vadászata szintén fontos a lakókra nézve. A sűrűen lakott China állatokban szegény, csak halakban bővelkedik. Innét kaptuk: a fáczánt, az aranyhalat és a selyemhernyót. India állatokban a világ leggazdagabb területé. (Brazília csupán a rovarok és madarakban múlja felül.)

Megemlítjük még a párducot, a tigrist (Dekan a hazája, de eljut az Altai hegységig is), mely India némely vidékeit lakatlanná teszi. A vastagbőrűek közt említendő az elefánt. A szarvasmarhának négy fajtája fordul elő. A madarak közt számosak a tyúkfélék. Innét kaptuk a gyöngytyúkot, a pávát és a házityúkot. Az amphibiumok közt elég lesz az indusi krokodilt (gavial) megemlíteni. A Hátsó-indiai sziget-világ is gazdag állatokban; a majomfélék közt csak a gibbont és az orangutángot említjük. Előfordul továbbá az elefánt, két rhinoceros fajta és a két színű tapír. A madarak közül említendő a kazuár, az argusz és számos papagái. Sehol sincs több reptília és halfaj, mint itten.

Az ásványok nem függenek sem az égaljtól, sem pedig a geogr. szélességtől és hosszúságtól; azért a sarkok közelében ugyanazon ásványokat találjuk, mint az egyenlítő alatt, az Ó-világrészben ugyanazokat, mint az Új-világban. Ázsiából nyerjük ósrégtől fogva a legnemesebb ásványokat és a legdrágább köveket. Legfontosabb ásványok a kőszén és a vas. Malakkából, kapjuk az ónt, Chinában sok higany van, a réz különösen Szibiriában fordul elő. Aranyat nagy mennyiségben Szibiriában ásnak. A só nagy területet borít el Góbi, Iran és Turan sivatagjain. A chinai porcellánföld világhírű. A nemes kövek különösen a forró övben fordulnak elő, de a tapasz és beryll Szibiriából jó; a szaphír és rubin Ceylon szigeten és Keleti-Indiában fordul elő. Ugyanott található a szpinejl, az almandin és a granát. Gyémántot találnak a dekáni fensík keleti szélein, Malakkában és Borneo félszigetén.

Lakosok. Ázsia lakóinak számát 835 millióra teszik. E szám nagyobb az összes emberek felinél. Ha az Arábiába behozott szerezcsen rab-szolgákat mellőzük, Ázsia lakóit három fajtára oszthatjuk, nevezetesen az iráni (vagy kaukázsi), a mongol, és a maláj fajtakra.

A. Az ázsiai iráni vagy kaukázsi emberfajta, három nyelvcsalá-dhoz t. i. az indo-európaihoz, a kaukázsihoz és séméhez tartozik.

I. Az indó-európai (vagy indo-germán) néptörzs legrégebb ha-zájául a középső Amu és Szyr folyók vidékeit kell tekintenünk, honnét több ágra szakadva déli és nyugati Ázsia, - valamint Európa területén elszéledett. Az ázsiai indo-európaiakhoz sorozzuk:

1. az indokát, kik délkeletre vándoroltak ősi hazájukból. Előin-diába való bevándorlásuk után sajátyszerű vallási és állami viszonyok fejlőd-tek ki náluk. Vallásuk eredetileg egyszerű természetimádás volt, Brámát, mint az ég személyesítőjét tekintették fő istennek. Későbbben 3 fő isten lép az egy helyébe, ezek: a Bráma (teremtő), a Visnu (fentartó), és a Siva (rom-boló). Ezek mellett számtalan istenségbe hisznek, kik a csillagok, hegyek, folyók állatok stb. személyesítései. E vallással összefügg a kasztrendszerük is. A voltaképeni indusok három osztályra oszlanak: a bramánokra, (papok), a ksatriákra (harcosok) és a visákra (földművelők és iparo-sok). Ezek mellett a szudrák azon benszülettek, kik a bramánok vallását és műveltségét elfogadván, személyes szabadságukat megőrizték. Páriák azon benszülettek, kik ellentállásuk következtében minden jottól megfosztattak. — Ezen minden fejlődést és iparkodást kizáró vallás ellenében a 6-ik század közepe táján Gautama (később Buddha-nak nevezték) indiai királyfi új vallással lépett fel, ki az egész kasztrendszert és a bramán vallást elvetette. Szerinte az ember, bűnei miatt, újra meg újra születik (lelekván-dorlás). A buddhista legfőbb törekvése a szenvedélyek és az akarat megsem-misítése. A kiválasztottak ima és elmélkedés által haláluk után örök nyuga-lomra tesznek szert (nirvana = megsemmisülés). Buddha a szenvedélyek bölcs zabolázása és felebaráti szeretet hirdetése által nagy érdemeket szerzett ma-gának. E vallás gyorsan terjedt Elő-Indiában, de csakhamar kiirtatott; most leginkább Ceylonban és a mongol emberfajtnál virágzik.

Az indok (vagy hinduk) egykoron kitűntek a művészetekben, a tudo-mányokban, az ipar és kereskedésben, de 1500 év óta nem haladtak többé. Ámbár idegen hódítók újra meg újra le-leigázták a népet, máig sem sike-rült a kasztrendszert és a bráma vallást kiirtani. A bramanizmus lejárta már magát, minek legjobb bizonyítékát az izlam vallás gyors terjedésében láthatjuk.

Az iduknak nem sikerült teljesen a Dekani felföld meghódítása, s így az egész délkeleti részben az ősi lakosság tisztán fentartotta magát; e nép-törzsek dravida név alatt ismeretesek; ezek testileg az induktól ép úgy különböznek mint a mongoloktól.

2. A perzsákat, kiknek ősnévük hazájuk — Iran — nevében mai

napig fentartotta magát. Ősi hazájuk Pamir nyugati lejtőinél volt, hol a városi lakosság mai napig is perzsa eredetű (tadsikoknak nevezik őket). E vidék az ó perzsa vallás hazája, melynek tulajdonképeni alapítója Zaratusztra (Zoroaszter). E vallás eredetileg szintén egyszerű természet imádás volt, mert a Nap, a Szürkület és a Tűz képezték tiszteletük főtárgyait, később azonban az ellentétekben gazdag természet befolyása alatt kettős (dualisztikus) jelleget öltött. Az egész világot két birodalomra osztották fel: a tiszta világoosság birodalmának ura Aharamazda (Ormuzd) lett míg a sötétségé Aramainjusz (Ariman). Mind a kettő őslény; a világ megteremtése után, Ormuzd az égbe költözött és Ariman lett a világ ura; ez idő óta folytonos harc dühöng a kettő közt, melynek az lesz a vége, hogy a világoosság győzni fog és örök boldogság áll be. Az ember kötelessége a harcban részt venni és jó tettek által Ormuzd győzelmét siettetni. A köznép úgy látszik Ormuzd helyett a Napot (Mithrasz) tartotta fő istennek. — A perzsák a művészetek közt csupán az építésben tüntek ki. A parthok a perzsák törzsrokonai voltak. A mai perzsák az izlam vallását követik, a régi vallás hívei vagy a sivatagba vonultak vissza, vagy pedig Indiába vándoroltak ki (parszi). — Az afgánok, a beludzsook és a kurdok az iráni néptörzs egyik ágát képezik.

3. Az örmények ősrégtől az Eufrat és a Kura forrásvidékén tartózkodnak. A perzsa birodalom szétbomlása után önálló birodalmat alapítottak; most szétdarabolt területük az orosz-, török- és perzsa uralom alatt van. Az örmények a keleti egyház hívei. E nép nagy része jelenleg elhagyta hazáját és a külföldön leginkább kereskedéssel foglalkozik. — A Kaukázus mindkét lejtőin földműveléssel foglalkozó öszszetek a perzsák és örmények törzsrokonai.

II. A kaukázsi néptörzs. A Kaukázusban és attól délre elnyúló síkságon számos kisebb néptörzs lakik, ezek nyelvre különböznek ugyan, de valószínűleg egy törzs tagjai. Ide tartoznak a hegység déli részén lakó georgiaiak (grúziaiak), nyugatra tőlük vannak a mingreliek és a laczok. Éjszaton nyugat-keleti irányban menve, laknak a (most már kivándorlások által megfogyott) cserkeszek, a csecsenczek és a leszgek. A Kaukázus e tarka népvegyülete valószínűleg annak tulajdonítható, hogy tőle délre és éjszakra húzódnak ama közlekedési vonalak, melyeken az Ázsiából Európába vándorlók haladtak, a népvándorlások elől a kisebb népcsoportok itt találtak menedéket.

III. A sémi néptörzs, Noe második fiától Semtől lett így elnevezve. Az emberiség történetében e néptörzs az által tűnt ki, hogy kebelében fejlődött az egy Isten imádás (a zsidó, a keresztény és az izlam vallás). A sémi népeknél kell a mi összes műveltségünk csírait keresnünk. Ősi hazájuk valószínűleg az Örmény felföld volt. Három ágra oszthatjuk.

1. Az aramei vagy szíriai — chaldei, melynek csekély maradványait Kurdisztan hegyeiben találjuk.

2. A h é b e r vagy k á n a a n i (föníciai) ág, ide tartoznak a Szíriai partvidék lakói, valamint a későbben ezt a vidéket meghódító h é b e r e k vagy izraeliták (eredetileg aramei ághoz tartoztak, — Ábrahám alatt Mezopotamiából — Szineárból — ide vándoroltak és e vidék nyelvét felvették.) E törzs Arábia éjszaki vidékéig terjed el (izraeliták). Köztük legfontosabbak voltak a most az egész világon szétszórt izraeliták, és a kereskedelem és az iparban kitűnt föníciak.

3. Az a r a b s - a e t h i o p i a i ághoz tartoznak az Arábia középső és déli részeiben lakó törzsek, valamint a hajdan Nubia és Habes területére kivándorlott aethiopiaiak. A zord sivatagban való folytonos vándorlás és a pásztori élet edzette, és a silány eledel soványította meg testüket; a vad állatokkal és a szomszédos törzsekkel való folytonos harc ébren tartja testi és lelki erejüket s így fejlődik ama büszke és független érzetök és szabadság szeretetök is, melynél fogva megvetéssel néznek a városban lakókra. Csak az a baj, hogy nagy erélyük sokszor önzéssé és kegyetlenséggé fajul. A régi arabok vallása egy fő isten imádása volt, ki a viharban és a nap forróságában nyilvánul. Emellett egy női istenséget imádtak, ki a föld termékenységét jelképezte. A szabadban való folytonos tartózkodás azonkívül a csillagok tisztelését vonta maga után, melyeket az emberi sors intézőinek tekintettek: a csillagjósolás és a csillagvizsgálás karöltve jártak egymással. Az égből alá hullott kövek, meteoritok az istenségek jelképeit ábrázolták (Kaaba). — Mohammed fellépésekor, ama fő istenben való hit majdnem teljesen kiveszett és minden törzs külön Istent tisztelt; az izlam azonban egyesíté az egyes törzseket és az arabok történeti néppé letté.

B. A m o n g o l e m b e r f a j t a. E fajtához tartozó számos néptörzs a világrész közepét, éjszaki, keleti és délkeleti részét lakja, habár egyes törzsek Kis-Ázsia sőt éjszaki Afrikába is előre nyomultak. Nyelvtörzsek szerint a következők:

I. A c h i n a i n y e l v t ö r z s. Ide tartoznak:

1. A c h i n a i a k, kik Közép-Ázsiából vándoroltak mostani hazájukba. Sajátságos műveltségük oly régi és eredeti, mint a régi egyiptomiaké és mezopotamiabelié; csakhogy, míg eme népek más művelt népekkel érintkeztek, a chinaiak, hazijuk természetes határainál fogva, mindig önmagukra voltak utalva. A chinai műveltség lényegében praktikus, a haszon felé irányuló. A föld és kertmívelés a legnagyobb fokon áll, a bányászat is régi idő óta virágzó, ép úgy mint a kőszén felhasználása is; a puskapor, a porcellán és az iránytű az ő találmányuk; az ipar minden ágában feltűnik, de különösen virágzó a selyem- és gyapotszövés, valamint a festés is. A vízműépítkezésben csodákat míveltek. Nagyrabcsülik a tudományosságot; az állami hivatalokra csakis szigorú vizsgák képesítenek. Pusztán az a baja művelődésüknek, hogy régi idő óta megállapodottság állott be; az újításoknak nagy ellenségei attól tartván, hogy az új rend tönkre teszi az ősök által szervezett társadalmi berendezéseket. A családi élet az államinak

hasonmása: az apa az Ég nevében korlátlanul uralkodik és a gyermekek kegyelettel vieltetnek a szülők iránt.

A műveltek Confucius vallástanát vallják, míg a nép, az Indiából bejött Buddha vallás követője. A keresztény vallás nem talált sok hívőre.

2. A i n d o - c h i n a i néptörzsek, nyelv és erkölcs rokonai a chinaiaknak. Hazájuk Hátsó-India (Malakka kivételével), különösen Tonking, Cochinchina és Kambodzsa.

3. A t ü b e t i e k , hová a Himalája, Bhutan és Nipal lakóit is sorozhatjuk. A nép nagyrészt pásztorokból és földművelőkből áll. Ide is eljutott a Buddha vallása, csakhogy Tibetben sajátzerűleg fejlődött; ott az a hiedelem uralkodik, hogy bizonyos isteni lények emberi alakot öltenek, ilyen megtestesült Isten kettő van, az egyik a D a l a j - L a m a (Lhazában), a másik a Pan-Tcsan (Taszilumpó-ban székel).

II. A f i n n - t a t a r nyelv törzs népei, nagyon különböző műveltségűek. Ide tartoznak:

1. A j a p á n i a k , kiknek eredetéről még semmit sem tudunk. Sokban különböznek a chinaiaktól: a földművelés, ipar és művészet dolgában, valamint a tudományokban a chinaiakra emlékeztetnek; de a nép jelleme különbözik a chinaiakétól. A rend, tisztaság, mértékletesség és a takarékoság iránti fogékonyságuk dicséretre méltó, a családi életben pedig a felnőtt fiúnak az apától való függése nem oly merev mint Chinában. A chinaiak minden idegent megvető dőlfe is hiányzik náluk, úgy hogy újabb időben az európai művelődési vívmányok majdnem mind meghonosodtak. — Sajátzerű vallásuk mellett, mely az égi szellemek egész sorát imádja, elterjedt a Confucius és Buddha tana is.

Korea és a közeli szigetek lakói törzsrökonai a chinaiaknak és a japánoknak.

2. A m o n g o l o k hazája a Gobi sivatag, Dzungária és a Baikal tó környéke. Feloszthatjuk a tulajdonképeni m o n g o l o k r a (keleti m.), a k a l m ü k o k r a (nyugati m.) Dzungariában és Altai hegységben, és a b u r a e t e k r e a Baikal környékén. Mind a három törzs pásztor életet él, vagyunk lovakból, tevékből és juhcsordákból áll. Ők a Buddhatannak követői.

3. A t u n g u z o k és a m a n d z s ú k hazája a Jeniszei és a Lena közti terület egészen a tundrákig, továbbá Mandzsuoország és a dauri hegyvidék. A szibiriaiak rénszarvas-pásztorok, a szegényebb törzsek halászatból és vadászatból élnek. A mandzsuk a chinaiak befolyása alatt állanak. — Mindezen törzsek az orosz bevándorlókkal keverednek.

4. A t ö r ö k néptörzsek roppant nagy területen vannak elszórva. Ősi hazájuk az Altai hegység, most a Lena torkolatától és Keleti Indiától egész Európa és Afrika szívéig vannak elterjedve. Műveltségük is különböző, a műveltség minden fokára akad egy-egy példa. Vallásuk vagy saman vagy mohamedán. A fő törzsek a következők: a j a k u t o k , a k i r g i z e k , az u z b e g e k , a t u r k m a n o k és az o z m á n o k .

5. A finn-néptörzshöz soroljuk az osztjákokat és a számjedeket.

6. A Kelet-szibíriai néptörzsek kibaló félben vannak s leginkább halászat- és vadászatból élnek, ilyenek a jakutok, a korjükek, a kamcsatkaiak és a csukcsok.

C) A maláji népfajtahoz, mindazon népeket soroljuk, melyek Madagaszkartól egészen a Husvét szigetekig elszórt szigetvilágon tartózkodnak. Tulajdonképeni őshazájuk Malakka félszigeten volt, honnét a Hátsó-indiai szigetvilágra elterjedtek. E népfajta halászatból, tengeri kereskedéssel és kalózkodásból él, a földművelést csak annyiban üzi, mennyiben a megélhetéshez okvetlenül szükséges.

Ázsiában mintegy 7 millió európai van, kik majdnem fél Ázsia és az összes lakosság $\frac{1}{3}$ -ada fölött uralkodnak, miből könnyen megítélhető az európaiak értelmi fensősége az ázsiaikkal szemben. — Szintén elég csekély a keresztények száma (mintegy 15 millió), ellenben az izlam sokkal elterjedtebb (összesen mintegy 75 millió); mindazáltal, ha a keresztények és mohammedánok számát 100 millióra teszszük is, még több mint 700 millió ember, vagyis az összes emberiség fele a bráma, buddha, saman és más természeti vallás hive.

Politikai viszonyai.

Ázsia nem csak a legnagyobb és a legnépesebb világrész, hanem történelmileg a legrégebb államképződés színhelye is. Az ázsiai lakosság őstörténetéről csak hiányos ismereteink vannak; de már azon időben, mikor Európa legnagyobb részében még csak vad emberek barangoltak, Ázsia kedvezőbb területein nagyobb műveltség virágzott, melynek maradványai még most is csodálkozásra késztenek. Ennek okát tán azon körülményben kereshetjük, hogy Ázsia az emberi nem bölcsője, valamint abban, hogy a nagy folyók termékeny rónáin az ember előbb akadt azon föltételekre, melyek a vadástörzseket marhatenyésztésre és a földművelésre birták. Ázsia nagy részeiben azonkívül a kedvezőtlen égalji viszonyok és a talajalakulás megakadályozta és még most is akadályozza a művelődést: ide tartoznak azon kiterjedt területek, melyek időszaki esőzésekből származnak és az embert, lakóhelyének folytonos változtatására, vándorlásra kényszerítik. Ázsia megmérhetetlen éjszakai rónái kietlen és hosszú területekkel az ember állandó tartózkodását teljesen lehetetlenné teszik. Így tehát a világrész csak némely vidékein tehetett az ember magasabb műveltségre szert; azon magaslattal, melyre Európában pl. a görögök és a rómaiak emelkedtek, pedig sehol sem érte el.

Politikai tekintetben Ázsia nagy része az európai államok uralma alatt áll; a belföldi önálló államok kormányformája despotikus-monarchiai.

Ázsiai Oroszország.

(19.000.000 □ klm. és 14 millió lakossal.)

Ázsiai Oroszország óriási területén kevés ember lakik. Politikailag a Kaukázusi helytartóságra, Szibiriára és Orosz-Közép-Ázsiára oszlik.

A Kaukázusi helytartóság, magában foglalja a Kaukázustól éjszakra egészen a Manyicsi mélyedésig elterülő vidéket (Ciskaukázus), valamint a hegységtől délre fekvő Arméniai felföld nagyobb részét (Transkaukázus).

Kevés terület dicsekedhetik oly kedvező geogr. fekvéssel, melyen a kereskedés és ipar kifejlődésére oly sok kedvező körülmény egyesül, mint azon földszoros, mely a Fekete és a Kaspi tenger közé van ékelve; mert itt találkozik Európa Ázsiával, a határos tengerek egyike Európa, a másika pedig Ázsia szíve felé utal. A magas hegység égalji és terményi tekintetben két különböző félre osztja: az éjszaki rész a termékeny orosz síkság és puszták folytatása, míg a déli, Róma és Nápoly szélességei alatt fekvő rész bővelkedik déli gyümölcsökben, szőlőben, gyapotban és szederfákban; a hegység völgyei gazdagok erdőkben, rétekben és ásványokban s így maga a természet utalta az embert a különböző termékek kicserélésére.

Városok:

Ciskaukázusiában: Sztavropol, a kormányzóság székhelye, innét ágaznak szét az utak egyrészt Vladikaukazon át Tiflisz, másrészt Mozdokon át Derbent (Dagheszstanban) felé. Pjatigorszk, Konstantinogorszk, Jeszentuk, Geleznodolszk és Kiszlovodszk híresek ásványos forrásaikról. Jekaterinodar a Kuban mellett.

Transkaukázusiában. Georgia vagy Gruziában: Tiflisz 70,000 lak., a Kura mindkét partján hegyek által környezve. A Kaspi és a Fekete tenger közti kereskedelmi út teszi fontossá. Ez a kaukázusi helytartóság főhelye. Orosz-Armeniában: Erivan (azaz látható t. i. Araratról); közel hozzá van az Etsmiadzsin kolostor, az örmény patriarcha székhelye. A kalezike és Karsz, erődök, Batun kikötőhely. Mingreliában: Kutaisz a Rion f. mellett, némelyek Kolchis fővárosának Aenaea-nak tartják. A pseron kőolaj-, égő gáz- és iszapvulkánokban* gazdag félszigeten: Baku megerősített város, híres mint az indiai és perzsa parszok (tűzimádók) búcsujáró helye.

Szibíria. Szibíria csupán azon részében róna, hol a Kirgizi pusztá, és a Turani alföld által Európával összefügg. Déli és keleti vidéke hegyes

* A Kaukázus lejtőin több helyen kőolaj-források vannak, így Taman félszigeten, a Terekvölgyében, Tiflisz környékén stb.

mert az ázsiai belső felföld párkányhegyeinek éjszaki nyulványai beággazzák. A talaj $\frac{3}{5}$ -de alkalmatlan a földmívelésre; minek következtében csak gyér lakossága van.

Ha e szót «Szibiria» kiejtjük, mindjárt lakatlan hópusztákra és szerencsétlen, lenyüggött lakókra vagy politikai foglyokra gondolunk. A kép azonban, melyet ily módon alkotni szoktunk magunknak Szibiriáról, nem felel meg a valóságnak. Igaz ugyan, a Szibiriába száműzött boldogtalanok sorsa részvétünket megérdemlik. Az égalj is zordonabb itten, mint Európa keleti vidékein, a klimatikus ellentétek pedig rendkívül élesek; de Szibiria nem egészségtelen és déli vidékei a világ áldottabb tájaihoz szorozhatók. Ha az éjszaki tundráktól és a középső erdős területtől eltekintünk — Szibiria többi (déli) része nagyon is alkalmas a földmívelés- és baromtenyésztésre. Jelenleg is számos nyesterterméke által van a kereskedésben képviselve; így pl. ásványkincsei (arany, ezüst, réz, graphit stb.) és állatország termékei (halak, prémek, fosszszil elefántcsontok stb.) szép nevet vívtak ki maguknak a világ piacznán; pedig nem ásványtermelés az, mely nemzetgazdaságilag szebb jövővel kecsegteti, hanem földmívelés és baromtenyésztés. Már most is részben a bányászat, részben pedig az orosz-chinai kereskedés fejlődése, és részben a jövedelmező vadászat és halászat új meg új népelemet csábított ide; most már vagy 4 millió lakója van, ezek közt a benszülöttek alig tesznek $\frac{1}{2}$ milliót, s ezek nemzetisége is, az oroszokkal való egyesülésük következtében, enyésző félben van.

Szibiriát Nyugatra és Keletre szokás felosztani, azonkívül az Amur vidékét Zachalin szigettel szokás megkülönböztetni.

Nyugati Szibiria városai:

Tobolszk, az Irtis és Tobol egyesülésénél 20,000 l., a kormány számára szállítandó bundák főlerakóhelye. Tjumen, az urali vasut végpontja, az európai és ázsiai Oroszország átmeneti kereskedésének főhelye. Barnaul az Altai hegységben levő bányák középpontja. Tomsk az Ob mellett, azon aranyvidék határán, melyet az amerikai és ausztráliai aranymezők felfedezése előtt, leggazdagabbnak tartottak a világon. Ez a meggazdagodott aranykeresők és gazdag földbirtokosok téli gyűlőhelye. Berezov és Obdorsk az Ob torkolatánál, híres száműzetési helyek.

Keleti Szibiria.

Az Amur vidéknek megszerzése, és a gazdag arany-, réz-, kőszén- és graphitlepek megnyitása óta rendkívül emelkedett fontossága az azért az orosz kormány kiváló gondot fordít gyarmatosítására és közigazgatására.

Városai: Irkutszk, az Angara mellett, 33,000 l., e város a Keleti Szibiria szellemi középpontja, gymnásiummal, nyilvános könyvtárral, szín-

* Az európai Oroszországban nincsenek fegyházak, s így a közönséges foglyok ép úgy mint a politikaiak, sőt a foglalkozás nélküli egyének, csavargók stb is Szibiriába küldetnek. A száműzöttek évenkénti számát 10,000-re becsülik.

házzal, geogr. társasággal stb., ez a bundás állatok bőreinek főkereskedelmi helye. Krasznnojarszk a Jeniszei m., környékét élénké teszi az aranymosások. Jeniszejszk a hn. folyónál. Turuchanszk környékén gazdag graphitbányák vannak. Jakutszk, a Lena mellett, bundák és elefántcsont-kereskedéssel. — Bercsinszk a jövedelmező ezüst- és ólombányák középpontja. Kiachta, a chinai Maimacsin átellenében, thea- és rhabarbara-kereskedéssel. Ochotszk a hn. tengeröbölénél. Petro Pavlovszk; igen terjedelmes kikötővel Kamcsatka félszigeten. Ide tartoznak Uj-Szibíriai szigetek is, nagy mennyiségű mammuth-, bivaly-, rhinocerosz- és más csontok lelhelyei.

Az Amur vidékét a hajózható Amur és Szungari, a termékeny szántóföldek, a jó kikötők, a terjedelmes erdők, a kőszén- és aranyércztelepek alkalmassá teszik a gyarmatosításra. Főhelye Nikolajevszk, Konstantinovszk és Vladivosztk az orosz hajóraj állomáshelyei. Zachalin (Karafto v. Tarakai) szigete gazdag kőszénbányákban.

Orosz-Közép-Ázsia magában foglalja a nagy Turani alföldön levő összes birtokokat, valamint a Tiansan lejtőin levő területet, végre a kiterjedt Kirgizi pusztát.

Turan vagy Turkesztán a Hátsó-ázsiai felföld és az ezen oldalon nyílt Európa közé ékelve, terméketlen puszták és dúsgazdag szántóföldek érintkezési területével ősidőktől fogva világtörténeti szereplésre van hivatva. Ez a déli és a nyugati mivelt népek csatatere az éjszaki és keleti nomád barbárokkal, erre vezet a nagy kereskedelmi út Európából Középső és Keleti Ázsia felé, itt van a szomszédos nagy hatalmak politikai és kereskedelmi érintkezési pontja. Turán túlnépesedett nomádcsoportjai régi időktől fogva elárasztották a szomszédos vidékeket. Az Ural meg a Kaukázus közti nyílt térség az ázsiai nomádok kapuja volt Európa felé. E terület legnagyobb részét az oroszok fenhatósága alá került, kik az itt termő rizst, búzát és gyümölcsöt serényen termelik, a réz-, ólom- és kőszénbányákat nagy buzgalommal kiaknázzák.

Orosz-Turan városai: Taskend, a Szyr egyik mellékvölgyében, Közép-Ázsia legfontosabb kereskedelmi városa, 86,000 l. Fergana nevű területen: Kodsend és Kokanda felső Szyr völgyében. Turkesztan egykori főváros. Szarefsan területén: Szamarkand régi kereskedelmi város, mohammedán iskolákkal, selyem- és gyapotszövésessel. Ez volt Timur birodalmának székhelye, 30,000 l. Az Ili völgyében levő Kuldza, kereskedelmi város, még tényleg az oroszok kezeiben van. — A Transkaspai vidéket rabló turkmanok lakják; meghódításuk még nem sikerült teljesen. Legfontosabb helye Tsakiszljar és Krasznovodszk a Kaspi tenger partján. Merv a Teke vidékén.

A Kirgizi pusztán többnyire nomád kirgizek (kozákok, lovasok) tanyáznak, kik azonban meghódításuk után vándor és rabló életükkel felhagytak és a földművelésnek, marhatenyésztésnek és kézi iparnak adták

magukat. Városok: Szemipalatinszk az Irtis mellett. Akmolinszk, Omszk, Uralszk.

Független-Turan területe napról-napra kisebbedik az oroszok előnyomulása által. Csupán Chiva és Buchara kánja őrizte meg névleg függetlenségét. Az előbbeni az Amu balpartján jól csatornázott oazisból áll, míg az utóbbi a középső Amu és Szarefsan pusztai környékén terül el.

Városok: Chiva, az Amuból vezetett csatornák közt van. Buchara a Szarefsan egyik csatornája mellett, 75,000 l. India és Európa közti karaván kereskedés főhelye, mohammedán iskolákkal, szentélyekkel és sírokkal.

Balkh (régii Baktra) városa környékével együtt Afganisztánhoz tartozik.

China.

(11.800,000 □ klm. és 430 millió lakos.)

A chinai birodalom a világ legrégebbi állama; a Pamir felföldtől egész a Nagy-oczeánig, a Himalajától a Dauri hegyvidékig terjed s így Európát nemcsak a lakosság számára, de a terület nagyságára is felülmúlja.

China évezredek óta elzárkózott a világtól, mindazáltal már az őskorban sajtó szerű műveltség fejlődött ki területén, mely azonban később csak csekély mértékben haladt; mint már említettük, a kínaiak az európaiak előtt ismerték a könyvnyomást, a papírost, a porcellánt, a puskaport, de ezen találmányok csak a közönséges haszonra szorítkoztak, tökéletesítésük elmaradt. Ugyanezen merev ragaszkodás a régihez mutatkozik a kínaiak állami és családi életében. Az államforma patriarchalis-despotikus: az államot nagy családnak tekintik, melyben az uralkodó a nép atyja, ki isteni tekintélyével mandarinok (hivatalnokok) által uralkodik. A nyilvános tisztek bizonyos ismeretekhez vannak kötve, melyeket vizsgálatok által kell kimutatni. E végből az alsó és felső oktatásról nyilvános és magániskolák gondoskodnak.

Politikailag feloszlik: tulajdonképeni Chinára és mellékterületekre (Mandzsorszag, Korea, Mongolorszag, Dzungária, Tibet és Keleti Turkesztán).

A tulajdonképeni China. Nagyobb fontosságot csupán a tulajdonképeni Chinának tulajdoníthatunk, mely lakosságának száma (400 millió) és műveltsége által a többi tartományokat messze túlszárnyalja. Mindaz, mit a chinai birodalom állami és társadalmi életéről mondtunk, leginkább csak a tulajdonképeni Chinára, azaz azon nagy területre vonatkozik, mely a Jangcekiang és a Hoangho középső és alsó vidékén elterül. Ezen óriási terület lapálya ősidőktől fogva a leggondosabb művelésben részesül és a világ legáldottabb vidékei közé tartozik. E két folyó parti televényfölsége a világ legtermékenyebb éléstára, mely semmiben sem szorúl más vidékek termékeire. Chinában a földművelés a legtisztéletreméltóbb foglalkozások

közé tartozik. Széles folyók, számos csatornaárok és vízvezeték szolgálnak a talaj nedvesítésére, a főlöszleges nedvesség levezetésére, míg a nagyszámú hajó a kényelmes közlekedést segíti elő, ezen kívül ezer meg ezer út biztosítja az árúk szállítását. A nedvesítés és szárítás különböző nemei, a trágya megőrzésének, elkészítésének és felhasználásának módjai, a vetőmagnak elkészítése, szóval: a chinai földművelés minden részlete nagy figyelmet érdemel és arról tanuskodik, hogy a fogyasztási szükség és a talajjövödelme közt nincs meg a kellő arány. China éjszaki részében a mérsékelt öv minden terméke bőven megterem. A középső területen theát, czukornádat, gyapotot és déli gyümölcsöket termesztnek. E mellett a chinaiak fő élelmezési czikke, a rizs, főmérdek mennyiségben terem: a hadsereg, az állam összes hivatalnokai fele részben rizsben kapják fizetésüket, sőt az adót is rizsben róják le. A déli vidék ezeken kívül még indigót és dohányt nyújt. China keleti vidékei, miután minden talpalatnyi föld kertileg műveltetik, fa nélküliek, csak a Hátsóázsiai felföld lejtőin vannak terjedelmes erdők; a fahiány ósrégtől a terjedelmes kőszéntelepek kiaknázására ösztönözte a lakókat. Azonkívül sok a vas, réz, ón, ólom és más ásvány. A termékek e bősége, valamint a birodalom helyzete az Oceán és a belső ázsiai hegyek és puszták közt, nagyban elősegítette a chinaiak elzárkózó hajlamát.

Az egyes vidékek túlnépesedése, a polgári háborúk előidézte közgazdasági zavarok a chinaiak tömeges kivándorlását eredményezte: már azelőtt is sok chinai Hátsó-Indiában és a keletindiai szigetvilágon telepedett le, legújabb időben inkább az ausztráliai és délafrikai aranymezők felé tódulnak. Amerika nyugoti partvidékén guano-ásással foglalkoznak, míg a Sziklahegység bányáiban tevékeny bányászoknak bizonyultak be, az Antillákon és déli Amerikában az ültetvényesek szolgálatában (Kuli) állanak. Mindenütt azonban megőrzik hazai szokásaikat és erkölceiket, ha meggazdagodtak, hazájukba térnek vissza. Még nagyobb számmal özönlik el Mandzsu országot és Mongolország némely vidékeit, minek az a következménye, hogy az egyszerű mongolok mindinkább kiszorulnak a szorgalmas és ravasz bevándorlók mellett. China kivitele leginkább theára és selyemre szorítkozik, e mellett a többi árúk elenyésznek. A bevételek közt az ópium a legfontosabb.

V á r o s o k :

Peking (= Éjszaki város) a chinaiak Sz.-Pétervára, a birodalom éjszaki határán (melyet a chinai fal jelöl). A város magvát a császári lakhely képezi, mely magában véve is egész várost alkot. Ezt hatalmas négyszögben az u. n. Mandzsu város veszi körül, melyhez délre csatlakozik a chinaiak városa. Peking a mandzsu dynasztia uralkodása óta a birodalom főhelye; körülbelül 1 millió lakosa van. A főváros csatornák által összefügg a Peiho folyóval s az utóbbi által Tientsin kikötővárossal, melynek kereskedése a fővárosét túlszárnyalta, 900,000 l. E város Peking kulcsának és éléstárának tekinthető. **Szinganfu**, a régibb dynastiák törzsvárosa,

1 millió l. **N a n k i n g** (Déli város) a chinaiak Moszkvája, a Jangcekiang mellett. Fekvésénél fogva a birodalom természetes főhelye. Fontos az ipar (atlasz és sárga gyapotárúk), a kereskedés és a tudományosság szempontjából. A polgári háborúban sokat szenvedett, azért most csak mintegy 500,000 l. van. **S a n g a i** a Jangceking torkolatánál az európaiak és amerikaiak előtt nyílt városok közt a legfontosabb. Főkviteli czikkei a selyem, thea és gyapot. Ezt túlszárnyalta **H a n k o u** China és a theavidék közepén. **H a n g t c s ő f u** 600,000 l. **F u t c s ő f u** fontos kiviteli hely különösen fekete theára nézve, 660,000 l. **C a n t o n** 1 millió l. a Szikiang egyik ágánál; ez nyílt meg legelőször a chinai városok közt az európaiak előtt. Sokáig keleti Ázsia főkereskedő helye volt, most azonban Sangai már túlszárnyalta. Szikiang torkának átellenében fekvő szigeten **M a c a o** portugál város. Ez mindinkább hanyatlik, mióta az angolok a vele szemben levő **H o n g k o n g** szigeten **V i c t o r i a** várost alapították. **T s i n g t u f u** Szetuan nevű népes tartomány főhelye 800,000 l.

China délkeleti partjánál van **F o r m o z a** vulkánikus és terményekben (kőszén, kén, kámforerdők) gazdag szigete. Ép oly gazdag a Tongkingi öbölben levő **H a i n a n** szigete is.

Mandzsrország, különösen délen igen termékeny és ásványokban gazdag erdős hegyvidék, hol számos chinai letelepedett. Maguk a mandzsuk leginkább e tartomány éjszaki részén nomád életet élnek. **M u g d e n** régi főváros (most Szinjangnak nevezik) 170,000 l. Itt székeltek a mandzsú fejedelmek, most a chinai császárok temetkezési helye. **N i u t s u a n g** legfontosabb kikötőhely. **G i r i n a** Szungari mellett, ez a mostani főhely 120,000 l.

Korea hegyes félszigete a chinaiaknak adót fizető királyság. Éjszokról néptelen zord terület választja el Mandzsországtól. A félsziget nyugati völgyei termékenyek, csakhogy a lakossága a műveltség alacsony fokán áll. Az európaiaknak még nem sikerült ide behatolniok.

Mongolország. A párkányhegyek által körülzárolt Mongolország szélei pusztai jellegűek. A puszták az öntözhető helyeken termékenyek, a terület belseje felé részben sóval borított homok sivataggá válnak. A gyér lakosság mongolokból áll, kik szarvasmarha-, teve- és lócsordáikkal ide s tova vándorolnak. A termékenyebb helyeken chinaiak telepedtek le, kik földműveléssel és kereskedéssel foglalkoznak. Tisztán chinai városok: **K a l g a n**, azon karavánok kiindulási pontja, melyek **U r g a** városon keresztül **M a i m a c s i n** határszéli városba tartanak. Nyugot felé a pusztákon át a chinai városok egész sorát látjuk, ilyen **K a n c s i n** és **S z ü t c s ő** a sivatag déli, és **C h a m i l** és **B a r k u l a** sivatag éjszaki részén. — A mongol **U r g a** nomádtáborhoz hasonló főhely a budhisták főbúcsúhelye.

Dzungária az Altái és Tiansan közti terület. Egy részét az oroszok foglalták el. E vidék középpontját a Baikaltóba siető Ili völgye képezi. Főhelye: **K u l d z s a**, nagy átmeneti kereskedéssel. **U r u m c s i** legnevezetesebb város 100,000 l.

Tübet nagy kiterjedésű száraz és hideg terület, melyet a Künlün és Himalája óriási csúcsai környékeznek. Éjszaki része teljesen ismeretlen, a déli felföldekből és egy nagy, éjszaknyugotról délkeletre lejtő, hosszantos völgyből áll. A növényzet silány, de a földművelés, védett helyeken 4000 m. magasságig ér. Csupán a marhatenyésztése virágzó. Tübet a buddha vallás számos papságának főszéke; fejük L h á z a főváros melletti palotában székel. E tübeti Róma lakosságának fele (35,000) buddhaszerzetes. S i g a t s e (Digarcsi) a Bramaputra déli részén, a tartomány politikai és kereskedelmi középpontja, mert itt több hegyi út található. Közel hozzá van T a s z i - l u m p o, ismeretes mint Pan san Lama második megtestesülésének székhelye. Lhaszsa városból mintegy 1500 klm. hosszú, kőrákásokkal jelölt 400 m. magasabb karaván-út vezet a nyugoti Tübet főkereskedelmi helye G a r t o k felé. Tübet bejárásait még mindig féltékenyen őrzik. A Kukunor mellékén (a valódi rhabarbara hazájában) kalmükök laknak.

Keleti Turkesztan (Kis-Bucharia v. Magas Tatárország) Ázsia szívében három oldalról hatalmas hegybástyák által körülzárolt medenczét képez, mely ugyan alacsonyabb a Tübetinél, de a Turáni lapály fölé magasra emelkedik. A terület legnagyobb része, de különösen a Tarim folyó által táplált, 4 hónapig befagyott posványos Lob-Noor közelében levő rész homoksivatag. A talaj csak éjszaki és nyugoti részben termékeny; itt vannak a legfontosabb városok is, mint: K a s g a r Középázsia kulcsa, több hágóról vezető út középpontja 80,000 l.; J a r k a r d szintén utak találkozásánál és 100,000 l.; I l c s i (Khotan) stb.

Japán birodalom.

(380,000 □ klm. 35 millió l.)

Ez az ázsiai «Nagybritannia». Négy nagyobb (Nipon, Szikok, Kiuziu és Jezzo vagy Matszmai) és több kisebb szigetről áll (a kisebbek közt legfontosabbak éjszakon a Kurili, délen a Lucsu szigetek). Japán császárság kimagaslik az ázsiai független államok közt lakóinak műveltsége és jelleme, valamint az európai műveltség számos vívmányainak befogadása által.

A szigetek hegyesek, vulkánokban gazdagok; földrengések nem ritkák. Legnevezetesebb csúcs a 3750 mét. magas Fuzijama tűzhányó. Vizei legnagyobbbrészt hegyi patakok, melyek nagy eséssel rohannak a tenger felé. Japán területét nyáron a friss tengeri szellők hűsítik, míg télen a Nagy-oczeán egyenlítői árama melegíti.

Terményekben is igen gazdag. Japánban terem a legjobb rizs, ennek termesztésére legtöbb gondot fordít a szorgalmas lakosság; de más gabonaművek, különféle zöldség és izletes gyümölcsfélék is sikerrel termesztettek. Itt is, mint a szomszédos Chinában, minden talpalatnyi földet nagy gondnal felhasználják. Vad állatokban szegény, de a szelíd állatok sok fajta

található. A hegyekben sok az ásvány; kiváló figyelmet érdemelnek a rézbányák.

A japániaiak a mongol-tatár törzshöz tartoznak és az ősi ainok és a kínai bevándorlók keverékéből származnak. Műveltségük régi s felülmulja a többi ázsiai népet. A japáni vitéz, ügyes, tanulékony, az ősök nagy tettei iránt lelkesülő. Becsületérzéke is ki van fejlődve (a gyakori párviadalok, harakiru = hasfelhasítás). Uralkodó vallás a buddhavallás.

A Nipon szigeten T o k i o b a n székelő császárt (Mikado) egyszersmind az egyház fejének is tekintik.

Japán geogr. helyzeténél fogva teljesen el van szigetelve, még ott is, hol közbeeső szigetek által a tenger áthidaltnak látszik (Kiuziu és Korea keleti partjai közt), mindkét oldalon meredek hegytömegek és a Japáni tengeren gyakori viharok, természetes akadályai a két part közti közlekedésnek.

Városok:

T o k i o (előbb Jeddonak nevezték) 1 millió l. Nipon sziget keleti részén, biztos kikötőjében a világ összes hajói elérhetnének. A város gyönyörű öböl körül terül el, a Mikadó székhelye egy dombon van. Ugyanazon öböl déli részén van J a k o h a m a a külkereskedés főhelye. O z a k a Szikok sziget átellenében 300,000 l. K i o t o (eddig Miakónak hívták) a birodalom szellemi középpontja és a japán tudományosság főhelye. N a n g a z a k i Kiuziu szigeten, China felé közvetíti a kereskedést. Jizzo szigetén H o k o d a d e körül csoportosulnak az őslakókat (ainokat) mindinkább visszaszorító bevándorlott japániaiak, 114,000 l.

Hátsó-India államai.

(2.167,000 □ kilométer 37 millió l.)

A jól tagolt Hátsó-India félszigete egészen a forró öv alatt terül el. Éjszokról délre hatalmas heglánccok vonulnak el rajta, melyeket nagy időszakonkint kiáradó folyamok hasítanak át, széles völgyeket képezve. Trópusi fekvése, elegendő nedvessége buja növényzetet és gazdag állatvilágot nevel. A folyók posványos lapályai nagyon kedveznek a rizstermelésnek, míg hegyeken a legszebb erdők díszlenek. A nyugati és a középső láncz kiterjedt tikfaerdői már felköltötték az angolok figyelmét, mert e majdnem elpusztulhatatlan fanem legalkalmasabbnak bizonyult a hajóépítésre. Az elefántot itt házi állatnak tekintik. Van jó ónja, gyönyörű rubinai és szaphirai. Csak az sajnos, hogy a félsziget éjszaki része a világ legkevésbé ismert vidékei közé tartozik.

Hátsó-India széles és termékeny folyóvölgyei az elválasztó heglánccsal együtt igen alkalmasak voltak arra, hogy önálló államok

képződjenek rajtuk. A félszigeten most három nagy önálló állam van, a többi terület az európai hatalmak fenhatóságát ismeri el.

Annam császárság a Chinai tenger és a hegyes vidék keleti lejtői közt terül el; déli részében, a Mekong alsó vidékén, **Alsó-Cochinchina** és **Kambodzsa** a francziák uralma alatt áll.

Annam városai: **Hu é**, 50,000 l. francia mérnökök által megerősített város. **Ketso** vagy **Hanoi** a hajózható Szongka mellett 150,000 l., ez a **Tonking** nevű tartomány főhelye.

A francia vagy **Alsó-Cochinchina** városai: **Szaigon** 50,000 l., kik nagyrészt chinaiak. **Mitho** a delta kulcsa és fontos kereskedelmi város.

Kambodzsa szintén a francziák fensősége alatt áll. **Panompeng** legfontosabb kereskedelmi városa.

Sziam királyság magva a Menam folyó torkolatánál van, hűbérállamaival (Laosz) együtt azonban a középső Mekongon túl terjed, míg délen Malakka egy része is ide tartozik. Mostani főhelye: **Bangkok** a Menam mindkét partján, nagyobbrészt czölöpökön és talpakon van építve s azért «keleti Velenczének» szokás nevezni; van 500,000 lakosa, a kiknek fele chinai. **Sziam** (vagy **Ajudhia**) régi főváros éjszakra van.

Barma királyság az Iravaddi felső és középső völgyében terül el, (a folyó alsó szakasza az angolok kezeibe került.) Barma fővárosai (tán az angolok előnyomulása miatt) gyorsan váltakoztak. **Pagan** után **Ava**, majd **Amrapura** lett a főhely; miután azonban itt sem érezték magukat biztonságban az avai királyok, és a földrengések és árvizek is sok kárt tettek, 1859-ben **Mandalai** lett Barma fővárosa, hová az angol hadihajók fel nem juthatnak. A város hármás, négyszögfallal van körülveve: a király személyzetével együtt a belső négyszögben lakik, erre következik a hivatalnokok és katonák négyszöge, míg a külső részben kereskedők, munkások és iparosok tartózkodnak; van 100,000 l. **Bhamo** a chinai határhoz közel, fontos kereskedelmi hely.

Brit-Barma az Iravaddi alsó szakasza körül terül el és az angol-indiai birtokok egy részét képezvén, a calcuttai kormányzósághoz tartozik. **Arakan**, **Pegu** és **Tenaszszerim** tartományokra szokás felosztani.

Arakanban legfontosabb a **hn.** város, mivel azonban egészségtelen a környéke, az angolok **Akjab** szigeten új várost alapítottak; mindakettő rizskiviteléről nevezetes. **Peguban**: **Rangun** a főhely, majdnem 100,000 lakossal és nagyszerű rizskereskedéssel. **Pegu** régi főváros. — **Tenaszszerimban**: **Martaban** a főhely a Szaluen torkolatánál; **Malmen** az előbbenihez közel. Ez utóbbi tartomány partjaihoz közel vannak a **Mergui** szigetek, melyeknek sziklarepedéseiben sok (indiai) fecskefészek van.

Malakka félsziget déli részén, a **hn.** tengeri szoros mentében az angolok több telepítvénye van, melyek «**Útmelléki telepítvényeknek**» (Straits Settlements) neveztetnek. Ezek közt legfontosabb **Szinga-**

pur szigete hn. várossal, mely kedvező fekvésénél fogva — India és China közti úton — a világ egyik legfontosabb kereskedelmi helyévé emelkedett, 70,000 lakossal. Pulo-Pinang szigeten van: Georgetown vagy Pinang 30,000 l. Malakka város kikötője eliszaposodott.

Andaman és Nikobar szigetcsoportok szintén az angolok birtokai; számüzetési helyül szolgálnak.

Keletindiai szigetek.

(1.994 000 □ kilométer 35 millió l.)

Az Ázsia és Ausztrália közt elterülő szigetek nagyobb, nyugati része terményeinél, állatvilágánál és lakosainak eredeténél fogva, Ázsia kiegészítő részét képezi; míg a keletiek minden tekintetben Ausztráliához tartoznak. E szigetek égalja, roppant forróságánál és nedvességénél fogva, az európaiaknak nem kedvező, de a termények nagy gazdagsága a Keletindiai szigetvilágot irigylendő gyarmattá teszi. E szigetek legnagyobb része, t. i. a Nagy- és Kis-Szunda szigetek, továbbá a Molukkok a hollandok birtokában van; a Philippini szigetek a spanyolokéi; míg a portugálok birtokukból csupán a Timor szigeten levő csekély telepítvényt tartották meg.

A Nagy-Szunda szigetek közt Jáva képezi (18 millió lakosával) a hollandok keletindiai gyarmatállam középpontját. E sziget belsejében több hegyláncz vonul el, melyekben számos tűzhányó hegy van. E vulkánok időről-időre földrengések és pusztító kitérések által jelzik tevékenységüket, így pl. a 3700 m. magas Szemeru hegycsúcs. A kiterjedt lapályokon és nedves területeken különösen rizs, a magasabb vidékeken kávé és a hűs övben dohány természetetik. — A belföldi lakosság nagyobbbrészt mohammed vallású. Az összes európaiak száma 30,000. Batavia a sziget éjszaki részén a hollandi India fővárosa, nagyon egészségtelen vidéken 100,000 l. Szamarang fontos kikötőhely 50,000 l. Madura sziget átellenében van Szurabaja, mely a fővárossal vetélkedik, ennek van legjobb kikötője, 100,000 l. Mind ezen városok a sziget éjszaki partjain fekszenek, mert a déli partvidék sziklakkal van szegélyezve, melyekben a lakók életüket kockáztatva gyűjtik az ehető fecskefészkeket.

Szumatra szigete, az önálló Atcsin ország kivételével, szintén a hollandok birtokában van. Főtermékei: bors (a világ összes borstermésnek 60%-a innét való), kámfor, kaucsuk és tikfa. A sziget belsejét még nem ismerjük tökéletesen, mert posványok, őserdők és hegysek majdnem megközelíthetetlené teszik. Szumatra a nagy majmok és igen műveletlen, emberevő néptörzsek hazája. Palembang a sziget délkeleti részén a legfontosabb város 30,000 l. Padang a nyugati parton fontos kereskedelmi hely. — Bangka szigeten át, melynek ónbányái jövedelmezők,

Borneo szigetére érünk; ez a Szundasziget legnagyobbika (734

ezer □ klm.) és ugyanazon terményei vannak mint a többi szigeteknek, csakhogy égalja az európaiakra inkább kedvező. A hollandok uralma csak a partvidékre terjeszkedik ki, míg az őserdőkkel borított és állatoriai-sokban gazdag belső részben az őslakók (dajakok) tartózkodnak. Borneo igen gazdag termékekben: van ott sok keresett fa, gutta-percsa, gyarmat-árúk, bors, indigo, gyémánt, platina, arany és sok kőszén.

Celebesz vulkánikus hegyeinek lejtőin sűrű erdők vannak; lakói bevándorlott malájok, kik a vad őslakókat a hegyekbe szorították. A hollandok a sziget délnyugati és éjszakkéleti pontjait tartják megszállva; amott Makasszar, emitt Menado a főhely. Nevezetesebb terményei: kávé, kakao, muskátliók és kókuszolaj.

A Kis-Szunda szigetek, mintegy a Jáva folytatásaiul kettős sorban keletre, Új Guinea felé húzódnak el. Az éjszaki sort képezik: Bali, Lombok, Szumbava, Florisz és több kisebb sziget; a déli sorban van Szumba (vagy szantálfa főterméke után Sandelboschnak elnevezve) és Timor. — A Banda-sziget után elnevezett szigeteket már a Molukkokhoz sorolják.

A Molukki (= Fűszer) szigetek Celebesz és Új-Guinea közt külön vulkánikus szigetcsoportot képeznek. Legnagyobb köztük Ceram, de legfontosabb a kis Amboina (vagy Ambon) a szegfűbors hazája. A Fűszerszigetek csekély területük daczára is rendkívüli fontosságúak, mert rajtuk a muskátliófa majdnem minden művelés nélkül is buján megterem. Gilolo (olv. Dzsilolo) Ceramtól éjszakra terül el, közel hozzá Ternate sziget hn. várossal.

A Philippini szigetek, a Keletindiai szigetek legéjszakibb csoportját képezik. Belsejök hegyes és részben vulkánikus, a jól tagolt pontokon forró és nedves égalj oly buja növényzetet kelt, minővel a világ kevés pontja dicsekedhetik. E termékenység következtében a bensülöttek (tagalak) gondtalan életet élnek; pusztító betegségek, áradások és földrengések azonban az állandó csapásokhoz tartoznak. Legfontosabb sziget Luzon, Manilla fővárossal; ez a spanyol főkapitány székhelye. E város nagyszerű szivargyártása világhírű, 160,000 l.

Elő-India.

(3.7500,000 □ klm. 240 millió l.)

Elő-India mindennemű drága terményekben a világ leggazdagabb területe, s azért ősidők óta a hódítók és kereskedők fővágyát képezte; míg lakói sohasem kívánczoktak kifelé, hanem — a chinaiakhoz hasonlólag — elzárt világot képeztek, melyben saját szerű műveltség fejlődött ki. Elő-India, a szomszédos területektől, minden oldalról természetes határok által vétetik körül: így éjszakon a hatalmas Himalája, nyugaton az Elő

ázsiai felföld keleti párkányhegysége, keleten Hátsó India még kevésbé ismeretes hegyvadászai környezik, ellenben dél felé óriási háromszögben nyulakodik az Indiai oceánba. A szárazföldi törzs t. i. a termékeny Bengali lapály vagy az u. n. tulajdonképi Hinduszta n, nyomasztó hőségével és nedvességével feltűnő ellentétet képez a szelíd és száraz egaljú Dekhani felfölddel. De ama nedves és egészségtelen lapályokon a forró öv legpompásabb termékei, mint cukor, kávé, fahéj, bors, muskátlió, indiai fügefafa, gyömbérfa stb. díszlenek. E mellett a megmérhetetlen rizsmezők bőven nyújtják a lakosság főélelmezési cikkét, az erdők pedig dűsgazdagok a legdrágább haszonfákban. E táj vadállatai azonban nagyon veszélyesek az emberre nézve; a sűrűségben tigrisek, párducok és leopárdok ólálkodnak, a mezőkön és erdőkben mérges kigyók kúsznak, míg a folyamokat a falánk gavial teszi veszedelmessé. Az ásványok bősége már az ókoriak előtt is ismeretes vala, pedig India arany és gyémánt kincsei elenyésznek a kőszén és vas bősége mellett. — Az utolsó években meghonosított (Szikkimben, Nilagiri hegységben és Ceylonon) a perui chinafa, Szikkimben és Aszszamban pedig a chinai thea.

A benszülöttek, mint láttuk, két emberfajtahoz tartoznak: a világosabb színű hinduk leginkább a Bengali alföldön élnek, ellenben a sötétebb drávidák a Dekhani fensíkon tartózkodnak.

Elő-India Angolország legfontosabb birtokát képezi, mert ez látja el Angliát kiaknázhatatlan nyers termékeivel (gyapot, selyem, rizs, gyarmatárúk, gyümölcs, ópium,* bőrök stb.), és ez fogyasztja egyszersmind leginkább Nagybritannia iparcikkeit. Az angol kormány nagy gondot fordít utak, csatornák és vasutak építése által a belső terület megnyitására és termékenyítésére, hogy ekkép a termelést emelje és a benszülöttek adóját csökkentse, de egyszersmind azért is, hogy birtokaiban a kiadások és bevételek közt az egyensúlyt helyre állítsa.

Elő-India Hátsó-India nyugati angol birtokaival együtt császárságot képez. A kormány élén a Calcuttában székelő alkirály áll. Közigazgatási tekintetben feloszlik: Bengali, Madraszi és Bombayi elnökségekre; de ezenkívül a tartomány nagy része benszülött fejedelmek uralma alatt áll, kik a brit kormánytól függnnek (vagy mint segélyezett, vagy mint adótfizető, vagy végre mint adómentes hűbérállamok). E hűbérállamok mind a három neme lemondott az önvédelemről és más államokkal való diplomáciai közlekedésről; ezért az angol kormány biztosítja külső biztonságukat és nyugalmaikat és békebirói szerepet vállal az egyes államok kormányai közti perlekedésekben stb. E hűbérállamok száma napról-napra fogy és az indiai közvetlen birtokok szaporodnak.

A politikai felosztás átnézeténél a tartományokat inkább a physikai

* Chinába évenként 125.000,000 frt értékű ópiumot szállítanak.

összefüggés, mint a sokszor váltakozó közigazgatási felosztás szerint csoportosítjuk.

A Himalája vidéke.

India éjszaki párkányában elterülő vidékének lakói inkább a tübet-chinai mint a hindu családhoz tartoznak. A Terai déli szélét India brit birtokainak határául tekinthetjük, csupán egy helyen — Szikkimben — sikerült az angoloknak a Teraion áttörni; Nepal és Bhutan politikai tekintetben az angoloktól ép úgy mint a chinaiaktól függetlenek.

Kasmir hűbérállam, a hatalmas Himalája jegesei által környezett magas völgyben terül el: gyönyörű vidékét buja növényzete és kellemes égálja miatt a világ paradicsomának mondják. Lakossága azonban csekély számú és szegény, az egykoron terjedelmes kasmirgyapju kereskedése is csökkent. Főhelye: Szrinagar (= a boldogság tanyája) a Dsilun folyó mellett. Rózsaoaj és becses shawlok készítésével 140,000 l. A nagymogulok ez egykori nyaralójából fontos hegyi utak vezetnek Leh városon át Keleti-Turkesztánba.

Nepal független állam a Himalája középső vidéket foglalja el. Nepal magvát képezi a gyönyörű Khatmandu impozáns hegyek által környezett medenczéje. Főhelye Khatmandu 50,000 l., honnét hágók vezetnek Tübetbe.

Szikkim hn. hűbérfejedelemségre és angol kerületekre oszlik; ez utóbbi főhelye: Dardsiling fontos egészségi állomás. Ma már vasút viszen a Bengal síkságból a Teraion át egészen a hegység tövéig.

Bhutan a keleti Himalája lejtőin, papi állam, a Dsamalári mellett fontos hágó vezet Tübetbe. Főhelye: Taszszi szudon.

A szszam az előbbtől keletre, a Bramaputra középső termékeny, de egészségtelen vidékén átmenetet képez az alföldre, s fontos mint a déli túlnépesedett területnek kivándorlási vidéke. Főhelye: Gova hata Bramaputra mellett.

India alföldjének nyugati része.

Ez magában foglalja az Indus és mellékfolyóinak környékét. Éjszaki része, a Pandzsab, a harcziás, de az angolokhoz hű szikh néptörzs hazája. A Himalájából jövő folyók mentében pompás forróövi növényzet díszlik; de belső területek (Duab) nagyrészt puszta, sőt részben sivatag jellegűek. A délibb vidékek egészen az Indus torkolatáig száraz pusztaságot képeznek, melytől keletre terül az oázokban gazdag indiai sivatag (Tharr). Városok: Lahore a nagymogul egykori székhelye 100,000 lakossal. Itt található Pandzsab két legfontosabb közlekedési vonala: az egyik Afganisztanból a Kábul völgyében az u. n. Khaiber szoroson Pisavar és Attok angol erődök (India kulsza) és fontos kereskedelmi városok mellett; a másik keletről, — itt már vasút közlekedik egészen Pisavarig. Ez volt a hódítók útja

Indiába (Nagy Sándor, Timur Nadir), Amritszoz, a Pandzsab legnépesebb vidékén a szikhok szent városa 140,000 l. Szimla a Himalája lejtőin fontos egészségi állomás. Multan 60,000 l. — Az Indus alsó környéke Szind-nek hívatik. Főhely: Haidarabad az Indus mellett. Karatsi az Indus deltájának nyugati részén a Pandzsab és a Szind egyedüli tengeri kikötője. Gudsarat félszigeten Ahmabad 120,000 l.

India alföldjének keleti része.

Az alföld e része, vagy a tulajdonképeni Bengál síkság a Gangesz és mellékfolyóinak környékét foglalja magában és India legsűrűbben lakott része, és az indiai élet középpontja. Óriási romba dőlt építkezések mutatják e vidék egykori műveltségét és hatalmát. Az induk milliói évenként a szent Gangesz partjaihoz zarándokolnak, hogy sárga hullámaiban való fürdés által vétkeiktől megtisztuljanak. Itt vannak India leghíresebb városai, mint: Delhi, a Dzsamuna egyik ágának hullámos partján. Egykoron India legnagyobb városa, egymásután több nagy állam székhelye. Nincs város a világon (Rómát sem véve ki), mely annyi változáson ment volna keresztül és annyi kegyetlenséget látott volna mint ez; még most is fölülmúlja India mai fővárosát emlékeinek gazdagsága és szépsége által, 160.000 l. Agra, 150,000 l. óriási romok közt terül el. Lako, 290,000 lakossal, gyönyörű templomokkal és palotákkal. Allahabad (Isten városa) a Gangesz és Dzsamuna összefolyásánál, híres búcsújáráhely; az angolok egyik fő erődje és Bombay és Calcutta közti vasút csomópontja 140.000 l. Mirzapur 70,000 l. Benaresz India egyik fő búcsújáráhelye, azonkívül fontos ipar és kereskedelmi város 175,000 l. Patna 160,000 l., az ópium kereskedés főhelye. Mursidabad egykori nagysága hanyatlott. Calcutta egészségtelen fekvése és a nehezen hajózható Hugli ág daczára, az alkirály székhelyévé és Bengalia fő kereskedelmi városává lett. Calcutta a világ egyik első kereskedelmi városa 900.000 l.

A Dekhani felföld.

E felföld hullámos vidékei igen termékenyek; mérsékelt égálja pedig egészséges. A terület nagy része belföldi fejedelmek alatt áll, kik az angol főuralmat elismerik. Legfontosabb város Haidarabad 200,000 l. Az u. n. Golkonda hűbér-államban, és környéken sok gyémántot találnak; a világ legszebb gyémántjai azonban nem itt, hanem a Gangesz deltájától délnyugatra elterülő Oriszsz a nevű partvidék Zambhalpur völgyében találtatnak. — A félsziget keskeny, homokos és kikötőkben szegény partvidéke (délen Koromandelnek nevezik) az éjszakkéleti monsun idejében (okt. — april) majdnem megközelíthetetlen a nagy viharok miatt, a többi hónapban pedig nagyon forró idők járnak itt. Főhelye: Madrasz 400,000 l.,

kedvezőtlen fekvése daczára fontos kereskedelmi hely. Pondicherry francia gyarmat. Tranquebar egykoron a dánoké. Carical a francziáké. Szeringapatana a keleti és nyugati Ghats találkozásánál; fontosabb: Bangalur, az előbbtől éjszakra, nevezetes erősséggel és 140,000 l. — Nyugaton a felföld kertekben gazdag teraszszal bocsátkozik a part felé, hol azonban a viharos és esős délnyugati monszun (apr.—okt.) akadályozza a hajózást. Legfontosabb város itt: Bombay, Calcutta után India legfontosabb városa. A Szezi csatorna megnyitása óta gyorsan fejlődik, mert ehhez legközelebb fekszik az indiai kikötővárosok közt; fontos gyapjú kereskedéssel. A vasut végpontja. Egész Közép-Ázsia e városon át közlekedik a tengerrel, 650.000 l. Közel a városhoz van Szalszetta és Elephanta szigetcskéik óriási sziklatemplomokkal. Szurat kikötőhely 107,000 l. Bombay felvirágzása óta súlyed. Boróda 112.000 l., egy belföldi még önálló fejedelem székhelye. Goa a portugál birtok csekély maradványa. Talacseri az angolok főfegyverhelye a Malabar partján. Tőle délre van: Mahé a francziák birtoka. Calicut, Vasco de Gama kikötőhelye. Ha a Nyugati Ghatsot átlépjük, Puna városába érünk, mely a hágók kulcsa, de már a makhrattok kerületében van, az angoloknak fontos katonai laktanyájával 100,000 l.

Ceylon szigete az angolok közvetlen birtoka; méltán nevezik India gyöngyének. Égalja, kivéven az alacsony partvidéket, egészséges. Növényországból nyújt legnemesebb fűszereket (gyömbér, bors, muskát- dió), rizst, czukornádat, kávé, dohányt, valamint chinafahejat. Őserdeiben bivaly és elefántcsordák tanýáznak. Az ásványországból van itt majdnem minden hasznos nemes ásvány, drágakő, grafit stb. A kormányzó székhelye: Kolumbo egészségtelen vidéken. Legfontosabb kereskedelmi hely: Poindé Galle.

A félsziget körül elterülő szigeteket szintén az angolok foglalták el, legfontosabbak a Lakadivok és Meledivok, valamint a Tsagosz szigetek, ez utóbbiak fontos állomássá váltak az angolok ázsiai és ausztráliai birtokai közt.

Iran államai.

(2.645,000 □ kl. 10 millió l.)

Az Irani felföld az Elő-ázsiaianak legkeletibb és legtömegesebb részét képezi, és a Hátsó-ázsiai felföldnek mintegy kisebbített mása. Ezt is párkányhegyek szegélyezik, belsejében kiterjedt sivatagok vannak, csakhogy nincsenek nagy folyói, melyek párkányhegyeken áttörve a szomszédos alföldekre érnének. A levegő szárazsága oly nagy, hogy a vas meg nem rozsdásodik, a hús összeszárad de el nem rothad stb; csupán a mélyedésekben az oázisok, és hegyekben a lejtők és völgyek képeznek kivételt, ezeknek termékenységét a belföldi költők lelkes dalokban dicsőítik.

Politikailag a felföld három mohammedán államra oszlik fel, u. m. Afganisztánra, Beludzsisztánra (vagy a Keleti khánságra) és Perzsiára.

Afganisztán a felföld éjszakkéleti szögletében a Hindukus hótakarta hegyesétől délnyugati irányban a Hamunposvány felé lejtősödik. Ez irányban van, Hilmen közeleiben a legtöbb oázis és legelő; India meghódítására induló nyugati hódítók is erre vették útjokat. Az afgán erős és harcias nép, mely több törzsre oszlik és jelenleg egy emir uralma alatt áll.

Afganisztán mint Kabul őre és India szomszédja, ősidők óta fontos szerepet játszott; a legújabb korban az orosz és az angol uralom egymáshoz való közeledése következtében még a jövőben is fontos események színhelye lesz. Mint a Hindukusra támaszkodó felföld hatalmas vára, vetélykedés tárgya az oroszok és angolok közt; az afgánok, minthogy az összetartás és önállóság hiával vannak, majd az egyik, majd a másik koloszsushoz fordulnak segítségért, mi az országot sok megpróbáltatásnak teszi ki. Afganisztán csak akkor fogja függetlenségét fentartani, ha a küzdelmekben megizmosodva önállóvá tud lenni; csak akkor fog gátúl szolgálni egyrészt az oroszok, másrészt az angolok terjeszkedésével szemben; mert úgy látszik, hogy Oroszország van hívatva az éjszak felől nyílt Közép-Ázsián uralkodni, míg az Indiai óceán felől nyílt Ázsia inkább egy nyugati hatalom kezére esik. — Városai: K a b u l 50000 l., gyönyörű vidéken fekszik, nem messze azon szorosoktól melyek Indiába veztenek. Számos út csomópontjában fontos kereskedelmi várossá lön. K a n d a h a r, az ország régi fővárosa. H e r a t a perzsa határon 100,000 l., kardpengék és rózsaoilaj-gyártással. B a l c h (régii Baktra) már a Hindukus éjszaki részén van, hová két hágón lehet jutni.

Beludzsisztán szegény, pusztá hegyvidék, melynek felföldjein forró nyarak és hideg telek uralkodnak. A beludzsok számos rabló törzsre oszlanak, kik nomád életet élnek és alkalmilag gyors tevéiken a szomszédos területeken rabolnak. A tenger környéke egészségtelen. K e l a t város a gyér területű khánság főhelye, mely azonban legújabb időben majdnem egészen függő viszonyba jutott az angolokhoz.

Perzsia a felföld nagyobb nyugati részét foglalja magában. A letelepült lakosok részben a régi perzsák utódjai. A nyugati és éjszaki határhegységben ellenben bevándorlott arabs és tatár nomádok barangolnak. A perzsák siita mohammedánok, s a köröskörül lakó, szunnita felekezethez tartozó törökökkel folytonos harczban vannak. Az ország éjszaki széleit a turkmanok ellenséges becsapásai nyugtalanítják. A kormányforma deszpotikus azaz az összes hatalom a sah kezeiben van. A hajdan oly szerencsés ország, most a zsarolás, a közbiztonság hiánya, az öntözési műveknek és utaknak elhanyagolása következtében teljesen elszegényült. Csupán a selyem és szőnyegszövést tartotta fenn régi hírnevét. Városok: T e h e r a n, főváros, egészségtelen vidéken, a hatalmas Demavend tövénél 100,000 l. Sokkal kedvezőbb fekvésű I s z p a h a n, a régi főváros, mely gyönyörű palotáival a Kelet

egyik legszebb városa 80,000 l. *Sirasz* *Farzisztan* (Persis) egyik vízben gazdag völgyében, a várost rózsa és szőlőkertek környezik. Ugyan e tartományban van Perzsia legfontosabb kikötője. *Abuser*. Éjszakkéleten a gyönyörű *Urumia* tó mellett fekszik *Tebrisz* 150000 l., ez a birodalom legfontosabb kereskedelmi városa, Perzsia és Európa közti kereskedés középpontja. A Kaspi tenger mellett terülő lapály kikötője *Barfurus* 50,000 l. *Rest* a perzsa nyersselyem kereskedésének középpontja. *Hamadan* (Ekbatana régi méd város helyén). *Suster*, *Zuza* romjaihoz közel. *Jezd* 40,000 l., gyönyörű oázisban fekszik, több felől jövő karaván utak pihenőhelye. *Medsed* a birodalom északkeleti részében az u. n. *Khoran*ban (*Parthia*) 60,000 l.

Ázsiai Törökország.

(1.500,000 □ klm. 17 millió l.)

Ázsiai Törökország magában foglalja a messze nyugatra kiszökellő *Kis-Ázsiai* felföldet, a hegyes *Arméniának* és *Kurdisztánnak* egy részét, *Mezopotamiát*, *Sziriát* és *Palesztinát*; *Arabia* belseje felé azonban oly ingadozók a határok, hogy a birodalom nagyságát csak megközelítőleg határozhatjuk meg, azért ezt a félszigetet külön fogjuk tárgyalni.

Kis-Ázsia (*Anadoli*) belseje nagy részt pusztá, sőt több helyen sóval takart sivatag jellegű. A félsziget szélei ellenben a világ legtermékenyebb vidékei közé tartoznak, csakhogy a török uralom alatt művelését majdnem teljesen elhanyagolták és lakossága (mely túlnyomóan *ozmán* származású) elszegényedett, csupán a görögök és örmények jó módúak, mint a kiknek kezeiben összpontosul a kereskedés. A félsziget nyugati részét az európaiak gyakran *Levanténak* hívják. Kereskedelmi főhelye: *Szmyrna* a 150,000 lakossal, gyönyörű kikötővel, ázsiai Törökország legfontosabb kereskedelmi városa. A partvidék hosszában régi nevezetes városok romjaira bukkanunk. (*Troja*, *Pergamus*, *Magnesia*, *Sardes*, *Ephesus*, *Miletos*). A *Marmora* tenger közelében van az egykor virágzó *Bruszsa* város, az *Olymp* mellett; közelében vannak a gazdag *tajtbányák*. *Skutaria* *Boszporusz* mellett, *Konstantinápoly* átellenében 75,000 l. A két előbbi közt *Isznik* (régii *Nicæa*). A déli parton van *Tarszus*, *Pál* apostol szülőhelye. Az éjszaki parton: *Szinope* jó kikötővel és *Tarabizon*. Belsejében *Kutahia*, *Angora*, *Konijah* (*Iconium*) és *Tokat* a legfontosabb városok. — A Földközi tenger és a *Helleszpont* találkozásánál, *Tenedosz* sziget átellenében a *Bunarbasu* (régii *Skamander*) a *Bezika* öbölbe ömlik, mely újabb időben alkalmas kikötőhelye következtében, hírtett szert.

A szigetek közt említendő: Rhodosz, az ó-korban a hellen műveltség egyik középpontja, a középkorban a Johannita-rend tartózkodási helye. Szamo (Polykrates); Chio, Mytilini (régii Lesbos) és Tenedo a Helleszpon t bejárásánál, a Bezika öbölben (melytől csak 6 kilométerre van) állomásozó hajók e pihenőhelye. — Cyprus nagy és termékeny, de egészségtelen sziget. Az angol uralom és kormányzás alatt szebb jövőnek néz eléje.

Arménia felföldi pusztáival, kopár hegyeivel és szárazföldi égálgával nagyon gyéren van benépesítve. Megközelíthetetlen hegyeiben rabló kurdok és turkmanok tanyáznak. Főhelye: Erzerum megerősített város, hol több út található, 30,000 l.

Kurdisztan az örmény felföld déli lejtőit képezi. Lakói majdnem teljesen függetlenek, rablással foglalkoznak, csak télen vannak állandó lakásaik, nyáron nyájaikkal a hegyekbe vonulnak. Az egykoron virágzó, most elpusztult főváros: Diarbekr 40,000 l.

Mezopotámia az ó-korban termékenysége és ősi műveltsége által volt nevezetes, most elpusztult. Az északi rész terjedelmes pusztái lefelé, lassan sivatagba mennek át. Strucok és vad szamarak barangolnak ez óriási területen; néha innét sáskaseregek, tikkasztó szelek és viharok pusztítólag kerekednek fel és ellepik a szomszédos vidékeket. Csak délen a Sat-el-Arab környékén vannak — az időszaki áradások által eldőldezt — termékeny, de egészségtelen területek. Itt arabs törzsek tanyáznak, kik nagyrészt beduin életet élnek. Moszula Tigris mellett; közelében Ninive romjai vannak. Lejebb van Bagdad 50,000 l, egykoron igen virágzó város. Ennek átellenében, de az Eufrát mellett Hilleh város közelében vannak Babylon romjai. Baszra a Sat-el-Arab mellett, Mezopotámia legfontosabb kereskedelmi városa.

Szíria a Földközi tenger és Arábia közt elterülő sivatagfelföld lépcsőzetes területét foglalja el; nyugati részét két hatalmas egyenközüen vonuló hegláncz, Libanon és Antilibanon borítja; e két hegység széles, délfelé keskenyülő völgyhasadékot (Ghor) zárol el. A tenger és a hóval borított Libanon* közt csak keskeny és forró égálgú partszegély, a régi fönicierek hazája, terül el. Városok: Damaszkus, kedvező fekvésénél fogva, több karavanút csomópontjában jelentékeny város. Habár sokat veszített régi fényéből, még mindig fontos ipar- (kardpengék és szőnyegek) és kereskedőváros, de mohammedán lakosainak fanatizmusáról hirhedt, 150,000 l. Beirut Damaszkus kikötővárosa, élénk forgalmával az összes régi parti városokat háttérbe szorította. Éjszaton van: Haleb (Aleppo) ósrégtől

* A Libanon hegységben erőteljes és szorgalmas keresztény nép (a maronita nép) lakik. Számra nézve sokkal csekélyebbek az izlam egyik felekezetéhez tartozó, de a kívándorlás által miundiukább fogyó drúzok. Az egykoron hírneves cedrusfák nagy részét már kiirtották.

e vidék közlekedésének középpontja, fontos kereskedelmi és iparváros; kikötőjéül Iszkenderun (Alexandrette) tekintendő. Antakie (Antiochia) egykoron főváros, most faluvá süllyedt. Tarabulusz (Tripoli), Szaida (Sidon), egykori kikötőik eliszaposodtak, sőt Akka (Ptolomais vagy St. Jean d'Akre) egykoron Sziria kulcsa is hanyatlott, de még mindig megerősített hely.

Palesztina a Sziriai felföld déli lejtőit képezi s hasonlólag a keskeny Ghor hasadék által metszetik, mely azonban itt a Földközi tenger színe alá süllyed. Ámbár kicsi és szegény föld, kikötői sincsenek, és majdnem minden oldalról sivatag környezi, mégis rendkívül fontos, mint a zsidók «Igéret földje» és a kereszténység bölcsője: innét terjedt a világ összes népeihez az evangélium örvendetes ígéje, mely Görögország és Róma bukásával a nemzetek újjászületésének kútforrása lett.

A Ghor mély völgyében kanyarog a Jordán folyó, melynek forrásai az Antilibanon fősúcsán — a hóval takart Hermonon — vannak; rövid folyás után a folyó beleszakad az iszapos Merom tóba (Bahr el Huleh), ezután a haldús Genezaret vagy Tiberiasz tóba (Bahr Tabarijeh), melynek környékén, Jézus idejében, számos virágzó városka állott, most azonban teljesen elpusztult. Tovább délre a folyó nádas partok közt a mindinkább kitáguló forrívölgyön keresztül a lefolyás nélküli Holttengerbe (Bahr Lut) siet, mely a Földfelület legnagyobb mélyedését jelöli. A Jordántól keletre elterülő vidék (Peræa) mély és meredek völgyek által hasíttatik és általában termékeny, de el van hanyagolva és a Gilead hegység (Dsebel-Dselad) által két részre osztatik; a szanaszét elszórt városok és falvak romjai egykori sűrű népességről tanuskodnak. Ránk nézve sokkal fontosabb a Jordántól keletre elterülő terméketlen vidék, mert ez volt kiválóképen Jézus életének és működésének színtere; itt vannak mindazon helységek, melyekről az evangélium megemlékszik.

Judeában, a vidék legdélibb, kopár, dombos és vízszegény területén, a Holttenger közelében terül el — három oldalról meredeken szakadó meszes felföldön: Jeruzsálem a sz. város, minden oldalról hegyektől környezve 28,000 lakossal. Daczára annak, hogy a város 800 mtrnyi magas feltérségen van a Földközi tenger — és 1200 méternyre a Holttenger tükre fölött, még sem látható messziről, mert köröskörül magas környék veszi körül. E feltérség keleten a Kedron patak által képezett Jozafatvölgy felé meredeken esik, úgy szintén nyugoton és délen a Himmon völgy felé is, s így csupán éjszokról lehet megközelíteni. A mostani Jeruzsálem körfala délen nem ér odáig, mint a régi, de éjszakon a régi város határain túl terjeszkedik. A város belseje barátságos, csakhogy az utcák göröngyösek és a kastélyszerű épületek többnyire dűledezettek. A város éjszaknyugoti részében van az üdvözítő keresztre feszítésének és sírjának helyén a Szt.-Sír temploma: a tulajdonképeni sírboltban, mely fölött külön

kápolna emelkedik, éjjel nappal lámpák égnek. Délkeleten a Moria hegyén, hol egykoron Salamon temploma emelkedett, most mecset áll, mely a mekkai után legnagyobb szentélynek tartatik. Délnyugaton a Zion hegyén, hol egykoron Dávid palotája állott, most az örmények kolostora van. A zárándokok évi száma 10,000-re becsülnék. A lakosság többsége mahomedánokból áll, ezek mellett van vagy 8000 keresztény és ugyanannyi zsidó.

A Jozafat völgyén túl az Olajfahegy emelkedik, melynek nyugati lejtőin volt a Getszemane kert és Bethania falu. A várostól délre van Betlehem (Beit-Lám) városka; Jézus születéshelye fölött most pompás, de részben elhanyagolt, templom emelkedik. Még tovább délre Hebron a mohammedánoknál is nagy tiszteletben álló három patriarcha temetkezési helye. Éjszakkéltre (Jeruzsálemtől) egy nyomorult falu mutatja Jericho egykori fekvését. Jeruzsálem kikötője Jafa (Joppe), mely eliszaposodott kikötője daczára is fontos, mert innét jó út vezet a sz. városhoz. A régi filiszterek vidéke (Zefela) ma pusztaság és lakatlan, míg a Szaron síksága most is a virágok díszében ragyog.

Szamaría a középső és Efraim hegység által borított vidék még most is forrásokban gazdag és termékeny völgyeivel Palesztina legjobban művelt vidékei közé tartozik. Nablusz (Sichem) Izrael egykori főhelye, még mindig tekintélyes város, 10,000 l.; mai nap is mutogatják a Jákob kútját (Jézus és a szamaritán nők).

Galilea dombos vidéke, kellemes égéljűs különösen az Ezdrelon völgyében nagyon termékeny. Nazaret (El-Nasirah) nyugatra a Tábor hegyétől, barátságos falu. Kapernaum a Genezaret tónál már nem létezik többé. A tengerparton a hatalmas Karmelhegy nyomul be a tengerbe s egy öblöt képez, melyben a már említett Akka fekszik.

Palesztina mostani lakossága (600,000) földművelőkből (fellahin) és nomád arabokból (beduinok) áll. Az előbbienek a török hivatalnokok által elnyomva a legnagyobb nyomorban sínlődnék: barmaikkal a régi paloták romjai közt nyomorult földgunyhóban laknak és a rabló arabok támadásai által zaklattatnak. Vallásra nézve a lakosság túlnyomó része mohamedán, a mezei zsidó lakosság teljesen elenyészett.

Arábia.

(3.156,000 □ klm. és körülbelül 5 millió l.)

Arábia félszigete a világ legismeretlenebb vidékei közé tartozik: a partvidéket ugyan teljesen átkutatták, sőt az utazók a Perzsa és a Vörös tenger közti belső vidékeket is felkeresték; de a déli, nagyobb része, teljesen ismeretlen. Arábia természeti, égélji, állat- és növényi viszonyok tekintetében

tében a szomszédos északi Afrikára emlékeztet; lakóinak csak egy kis része bír állandó lakhelyvel, a többiek nomád beduinok, kiknek fővagyonyát és büszkeségét a nemes ló képezi. A beduin a sivatag igazi gyermeke: izmos, sovány, edzett, szótlan és ábrándozó; független és csupán azon törzshöz ragaszkodik, melynek tagját képezi, évezredek óta a seik, mint patriacha, dönt a vitás dolgaik felett. Idegen hódítónak még eddig nem sikerült Arabiát elfoglalni, ellenben Arabiából, Mohammed tanának terjesztésekor, oly birodalom alapíttatott, mely a távoli Ázsiától egészen Afrika nyugoti partjáig, sőt Spanyolországig terjedt.

A törökök névleges fensősége csupán a Vörös és a Perzsa tenger partjaira terjeszkedik ki.

H e d s a s z (Arábia északnyugati része) köves és sivatag jellegű; sok helyt a sivatagban a tevék halovány csontjai az egyedüli útmutatók. E puszta vidéken fekszenek a mohammedánok szent helyei: Mekka és Medina. **M e k k a**, «a városok anyja», homokos sziklavölgyben terül el. A fanatikus muzulmánok által lakott város jelentéktelen (45,000 l.), de itt van az «Isten háza» a nagy mecset. Ez utóbbiban áll egy kisebb épület, az u. n. **Kaaba**, melyben a világhírű «fekete kő» van elhelyezve. E kőnek megcsókolása a mohammedánok előtt a legszentebb cselekedetnek tekintetik, ellenben a nem mohammedánokra nézve a Kaaba megközelítése halállal büntetetik. A Mekkát évenként meglátogató búcsúsok száma sok százezerre rúg. A búcsúsok tömege e várost a világ egyik legfontosabb kereskedelmi városává teszi, magok a városiak túlnyomóan a búcsújárókkal űzött kereskedésből élnek. Kikötővárosa: **D s i d d a**. **M e d i n a** termékeny és vízben gazdag vidéken fekvő és falakkal körülvett város. A főmecset számos lámpa által kivilágított sírboltjában nyugszik Mohammed teteme megezüstözött koporsóban; 16,000 l.; kikötője: **J a m b o**.

Arábia belsejének legnagyobb része sivatagokkal borított, a növényzet és általában az élet csupán a lépcsőzeteken fejlődik. Ilyen vidék a Vörös tenger déli partja, hol «Boldog Arábia» **J e m e n** nevű tartományában a legdrágább fűszerek díszlenek; itt van a tömjén és myrtus hazája, itt nő a legjobb kávé. **S z a n a** és **M o k k a** kávévásáraitól nevezetesek. — Az angolok birtokában van: **A d e n**, bevehetetlen sziklavárával, a miért is a «Keleti Gibraltar»-nak hivatik. A városnak kikötője jó, de kopár és forró környéke miatt a világ egyik legegészségtelenebb pontjai közé tartozik. **P e r i m** szigetecke is az angoloké (a Bab-el-Mandeb-szorosban).

Arábia déli partvidékét **H a d r a m a u t**nak nevezik, melynek dromedárjait külföldön nagyra becsülik.

A félsziget keleti szögletében **O m a n** nevű független fejedelemség terül el, melynek főhelye: **M a s z k a t** fontos kereskedelmi hely 50,000 lakossal.

E l H a s z a nevű terület a török főhatóság alatt áll, de a **B a r e i n i** szigetek az angolok fensőségét ismerik el, fontos itt a gyöngyhalászat.

Belsejében csupán Ned sed nevű tartomány ismeretes, melynek mostani főhelye Ri a t.

A Szinai félsziget határozottan afrikai jellegű és Egyiptom uralma alatt áll: az össze-vissza szaggatott mészkőfeltérség majdnem egészen kopár és lakatlan, csupán egy néhány beduin tartózkodik a kopár térségen; de a hatalmas Szinai hegység kopár szikláihoz a keresztények, zsidók és mohammedánok vallási emlékei fűződnek.